

Βραδύτερον, ἐν ἔτει 207, ὅτε ὁ Ἀσδρούβας ὑπερέβη τὰς Ἀλπεῖς, ἄγων ἐπικουρίας εἰς τὸν μέγαν αὐτοῦ ἀδελφὸν Ἀννίβαν, εἶχε μεθ' ἑαυτοῦ ὡσαύτως ἐλέφαντας. Ἀλλ' ὅμως οἱ Ῥωμαῖοι εἶχον κυριεύσει πάλιν τὴν Ἑτρουρίαν καὶ τὴν Ὀμβρικήν, τοῦ δὲ Ἀσδρούβα ἡ πορεία ἀνεκόπη ὑπὸ τῶν ὑπάτων Λιθίου καὶ Νέρωνος παρὰ τὰς ὄχθας τοῦ Μεταύρου, ἐνθα καὶ αὐτὸς ἔπεσε. Δὲν προσεπέλασε λοιπὸν τὰς χώρας ἐν αἷς ἐκόπησαν τὰ νομίσματα ἡμῶν.

Ἄρα, ἂν δὲν ἀπατώμεθα, τὰ νομίσματα ταῦτα τὰ ἔχοντα ὡς τύπους τὴν κεφαλὴν τοῦ αἰθίοπος καὶ τὸν ἐλέφαντα ἐκόπησαν πρὸς τιμὴν τῆς νίκης τοῦ Ἀννίβα εἰς τινὰ ἑτρουσκικὴν ἢ ὀμβρικήν πόλιν τῶν ὀχθῶν τῆς Τρασιμένης λίμνης, ἐξ ἐκείνων αἰτίνες ἐκηρύχθησαν ὑπὲρ τοῦ νικητοῦ. Καίτοι δὲ δυνατόν νά θεωρηθῇ ὡς διαφεύγον τὰ ὅρια αὐστηρῶς ἐπιστημονικῆς πραγματείας, ἐν τούτοις νομίζομεν ὅτι ἐν τοῖς τύποις τοῦ νομίσματος δυνάμεθα ν' ἀναγνωρίσωμεν τὸν τελευταῖον ἐκεῖνον ἐλέφαντα τῆς καρχηδονιακῆς στρατιᾶς, ὅστις ἔφερε τὸν Ἀννίβαν παρὰ τὴν Τρασιμένην ὡς καὶ τὸν ἀφρικανὸν αὐτοῦ ὁδηγόν.

Ἐπὶ πᾶσιν ἡ γνώμη ὅτι δέον ἐπὶ ἰταλικῶν νομισμάτων ν' ἀναζητήσωμεν τὸν ἐλέφαντα τοῦ Ἀννίβα δὲν εἶναι νέα, διευτυπώθη δὲ ἤδη ὑπὸ τοῦ F. Lenormant, εἰς ὃν ἡ ἀρχαιολογία ὀφείλει τοσαύτας εὐφρεῖς ἀνακαλύψεις. Ἀληθῶς δὲ πρό τινος ὁ Adr. Blanchet ἀνεκοινώσατο ἡμῖν ἀπόσπασμα τοῦ τελευταίου δημοσιεύματος τοῦ ἐπιφανοῦς ἀρχαιολόγου, ἐν ᾧ σημειοῖ περί τινος καρπανικοῦ νομίσματος ταῦτα: «Χαλκοῦν νόμισμα τῆς πόλεως Ἀτέλλης, κοπὲν κατὰ τοὺς χρόνους τῆς εἰσβολῆς τοῦ Ἀννίβα, ἔχει ὡς τύπον παράστασιν κατοίκου τῆς πόλεως καὶ Καρχηδονίου ὁμνυόντων καθ' ἱερείου τήρησιν τῆς συμμαχίας. Ἔτερον νόμισμα ἔχει τὸν ἐλέφαντα ὅστις ἐχρησίμευσεν ὡς ὑποζύγιον εἰς τὸν νικητὴν τῶν Καννῶν»¹.

Ὁ Lenormant ἐν τῇ παραγράφῳ ταύτῃ ὑπαινίσσεται τὰ σπάνια ἐκεῖνα χαλκᾶ νομίσματα τῆς Ἀτέλλης τὰ φέροντα ἔμπροσθεν κεφαλὴν τοῦ Ἡλίου μετ' ἀκτινωτοῦ διαδήματος καὶ ὀπίσθεν ἐλέφαντα ἀφρικανικὸν καὶ τὴν ἐπιγραφὴν (VQ) EXA². Εἰς τοῦτο δὲ δύνανται νά προστεθῶσι καὶ ἕτερα νομίσματα τῆς Καπύης καὶ τῆς Ποσειδωνίας φέροντα

¹ F. Lenormant *Monnaies et médailles* σελ. 125.

² Garelli *Num. Italiae veteris* πίν. LXX εἰκ. 12. Garrucci ἐν. ἀν. σελ. 90 καὶ πίν. LXXXIII εἰκ. 4. British Museum *Italy* σελ. 75.

ὡσαύτως ἐλέφαντα¹. Εἶναι γνωστὰ τέλος καὶ πλείστα κομμάτια μικροῦ ἀργυροῦ νομίσματος οὗ ἡ πλήρη περιγραφή εἶναι ἡ ἐξῆς·

«Κεφαλὴ ἀγένης Ἑρμοῦ πρὸς δεξιὰν ἑστραμ., φέρουσα τὸν πέτασον.

Ὅπ. Ἀφρικανικὸς ἐλέφας μετὰ σάγματος φέροντος πύργον, βαίνων πρὸς ἀριστεράν. Ἐν τῷ ἐξέρῳ δύο σφαιρίδια. Ἀργυρος. 1,18 γραμμ. ἕως 1,13. (Παρίσιοι Cab. des Médailles)².

Τὸ νόμισμα τοῦτο ἀπεδίδετο ἄλλοτε εἰς τὴν Νουμιδίαν³, ἀλλ' ὁ Imhoof-Blumer ἀνεγνώρισεν ὅτι ἀνήκει εἰς τὴν Μεγάλην Ἑλλάδα, προσθέτει δ' οὗτος ὅτι ὁ καρχηδονικὸς τύπος τῆς ὀπισθεν ὀψεως, ὃν μετεχειρίσθησαν οἱ Βαρκίδαί ἐν Ἰσπανίᾳ μεταξὺ τῶν ἐτῶν 234 καὶ 210, ἄγει εἰς τὴν σκέψιν ὅτι τὸ νόμισμα τοῦτο ἐκόπη διαρκούντος τοῦ δευτέρου λιθυκοῦ πολέμου καὶ μάλιστα ὑπὸ τοῦ Ἀννίβα⁴.

Ἐκ πάντων τούτων συνάγεται, ὅτι οὐδαμῶς δύναται νὰ θεωρηθῇ τολμηρὸν τὸ ὅτι ἀναγνωρίζομεν τὸν ἐλέφαντα τοῦ Ἀννίβα καὶ τὸν ὀδηγὸν αὐτοῦ ἐπὶ τῶν ἑτρουσκικῶν νομισμάτων. Τολμηρότεροι ἠδύναντο νὰ νομισθῶσιν αἱ εἰκασίαι τοῦ F. Lenormant ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸ νόμισμα τῆς πόλεως Ἀτέλλης καὶ τοῦ Imhoof-Blumer ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸ μικρὸν ἀργυροῦν νόμισμα ὅπερ ἀνωτέρω περιεγράψαμεν. Διότι τὰ νομίσματα ταῦτα μεταφέρουσιν ἡμᾶς εἰς τὴν Καμπανίαν, εἰς ἣν ὅτε κατῆλθεν ὁ Ἀννίβας, ἀγνωστον ἂν διετήρει εἰσέτι τὸν μόνον αὐτοῦ ἐλέφαντα. Πρὸς τούτοις οἱ κάτοικοι τῆς μεσημβρινῆς Ἰταλίας πλειστάκις εἶχον ἴδει ἐλέφαντα πρὸ τῆς καθόδου τοῦ Ἀννίβα· ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς στρατείας τοῦ Πύρρου καὶ τοῦ πρώτου λιθυκοῦ πολέμου οἱ Καμπανοὶ καὶ οἱ Ῥωμαῖοι, οἵτινες ἐπολέμουν εἰς τὰ νότια τῆς χερσονήσου καὶ εἰς τὴν Σικελίαν, συχνάκις ἠγωνίσθησαν πρὸς στρατιάς χρησιμοποιούσας ἐλέφαντας, ὡς ἐκ τούτου δὲ δὲν δυνάμεθα μετὰ βεβαιότητος ν' ἀναγνωρίσωμεν τὸν ἐλέφαντα τοῦ Ἀννίβα ἐπὶ τῶν νομισμάτων τούτων. Ἀλλά, τὸ ἐπαναλαμβάνομεν, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰ νομίσματα τὰ κοπέντα εἰς τὰ περίχωρα τῆς Τρασιμένης λίμνης, οὐδὲν ἑπιβάλλεται ἡμῖν ἡ αὐτὴ ἐπιφύλαξις.

(Ἐκ τοῦ γαλλικοῦ)

ERNEST BABELON

¹ Garrucci, αὐτόθι πιν. LXXXVIII εἰκ. 4, 9 καὶ 10 καὶ πιν. CXXII εἰκ. 19.

² Imhoof-Blumer *Monnaies grecques* σελ. 459. Τοῦ αὐτοῦ *Tier-und Pflanzenbilder* πιν. IV, εἰκ. 4.

³ Mommsen *Hist. de la monnaie romaine*, γαλλ. μεταφρ. τόμ. I, σελ. 122, 2.

⁴ Imhoof-Blumer, αὐτόθι.

ΤΑ ΤΩΝ ΒΑΥΑΡΩΝ ΦΙΛΕΛΛΗΝΩΝ ΕΝ ΕΛΛΑΔΙ¹

ΚΑΤΑ ΤΑ ΕΤΗ 1826—1829

ΕΚ ΤΩΝ ΑΠΟΜΝΗΜΟΝΕΥΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΒΑΥΑΡΟΥ ΑΝΤΙΣΤΡΑΤΗΓΟΥ

ΚΑΡΟΛΟΥ ΒΑΡΩΝΟΥ ΑΪΔΕΚ

Ἐν τοσούτῳ ὁ Φαβιέρος ἐπανῆλθεν ἐκ Χίου, μὴ δυνηθεὶς νὰ ἐξαναγκάσῃ εἰς παράδοσιν διὰ τοῦ λιμοῦ τὸ ἐκεῖ φρούριον, ὅπερ ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν ἐτροφοδοτεῖτο. Ὡσαύτως δὲ δὲν ἠδυνήθη νὰ ὀδηγήσῃ τοὺς Ἑλληνας του νὰ ἐπιπέσωσιν κατὰ τῶν ῥωγμῶν τοῦ τείχους. Ἐπανῆλθεν ὅθεν ἄπρακτος εἰς Ἑλλάδα. Ἀλλ' ἐκεῖνοι οἱ Χῖοι οἱ ἀναλαβόντες τὴν ἀποστολὴν ταύτην συνεκομίσαντο θαυμασίως τὴν εἰσοδίαν τῆς μαστίχης, τοῦ κυρίου αὐτῶν σκοποῦ ἐπιτευχθέντος οὕτω. Μετὰ τοῦ Φαβιέρου ἐπανεκάμφεν καὶ ὁ Schnizlein καὶ τοῦτο ἦτο δι' ἐμὲ τὸ κάλλιστον, διότι τοῦ λοιποῦ εἶχον δραστήριον βοηθόν, καὶ ὁ Ruepprecht ὁ πυροβολητὴς ἦτο δι' ἡμᾶς ἐξαίρετος ἐπίκουρος.

Ὁ Φαβιέρος δὲν ἠδύνατο νὰ συνεννοηθῇ μετὰ τοῦ Κυβερνήτου καὶ ἐζήτησε τὴν ἄδειαν τῆς ἀναχωρήσεώς του. Τότε ἔμελλον ἐγὼ νὰ παραλάβω τὴν ἀρχηγίαν τοῦ τακτικοῦ στρατοῦ. Τοῦτο ἀπεποιήθη ἐπιμόνως καὶ μόνον ὅτε ὁ κόμης Καποδίστριας δὲν συγκατετίθετο εἰς τὴν ἄρνησίν μου, ἐνέδωκα τέλος ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε ὑπεσχέθην νὰ συμπληρώσω τὸν ἀριθμὸν τῶν ταγμάτων καὶ ἱλῶν, νὰ ἐνδύσω καὶ ἐκγυμνάσω αὐτά, νὰ ἐπιτηρῶ τὴν στρατιωτικὴν αὐτῶν μόρφωσιν, νὰ κανονίσω τὸν μισθὸν καὶ τὴν διατροφὴν αὐτῶν, ἐν ἐνὶ λόγῳ νὰ διατελῶ ἔχων σχέσεις πρὸς αὐτὸν μᾶλλον ὡς ὑπουργὸς τῶν στρατιωτικῶν ἢ ὡς ἀρχηγός. Δὲν ὑπῆρχεν ἑλλειψὶς Εὐρωπαϊῶν ὡς καὶ ἤδη ἐκγεγυμνασμένων Ἑλλήνων ἀξιωματικῶν. Ὁ σκοπὸς ἦτο μόνον ὅπως διὰ τούτου στερεωθῇ ἡ πειθαρχία καὶ

¹ Συνέχεια· ἴδε σελ. 184.

διοικῶνται αὐστηρῶς οἱ στρατιῶται, ὥς καὶ ὅπως ἀποκατασταθῇ ὁ σεβασμὸς πρὸς τοὺς προϊσταμένους.

Ἡ ἐλληνικὴ γλῶσσα ἢ μόνον τὸ «σύ» ἐν τῇ προσαγορεύσει γινώσκουσα, ἔτι δὲ μᾶλλον τὸ σύστημα τῶν «ἀδελφοποιτῶν», προϊόν τοῦ βίου τῶν παλληκαρίων, εἶχον ἰσχυρῶς ὑπονομεύσει τὴν πειθαρχίαν, τὸν ἀκρογωνιαίον τοῦτον λίθον πάσης στρατιωτικῆς νομοθεσίας. Πρὸς τοῦτοις καὶ ἡ διαγωγή, ἡ πᾶν ἄλλο ἢ ἀξιέπαινος, ἀξιωματικῶν τινων πρὸς τοὺς κατωτέρους των ὡς καὶ πρὸς ἀλλήλους. Οὕτω π. χ. ἀξιωματικοὶ τοῦ ἱππικοῦ, οἵτινες ἐλάμβανον τὸν μισθὸν αὐτῶν ἐν δοκίμῳ νομίσματι παρ' ἐμοῦ διὰ τοὺς στρατιώτας των, ἀντήλλασσον τοῦτον κερδοσκοποῦντες ἀντὶ κακῶν τουρκικῶν νομισμάτων, δι' ὧν ἐπλήρωνον ὕστερον αὐτούς. Ἐπειδὴ δὲ τὸ πρᾶγμα τοῦτο ἐπανελήφθη πολλάκις, οἱ δὲ στρατιῶται ἔμαθον ὅτι οἱ ἀξιωματικοὶ των ἀπεστέρουσαν αὐτοὺς τοῦ δοκίμου νομίσματος, δὲν ἀρῆκαν τούτους νὰ ἐξέλθωσι κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς πληρωμῆς τοῦ στρατῶνος ἀπειλήσαντες αὐτοὺς διὰ κακώσεως. Μαθὼν τὸ γεγονός ἐπορεύθη τότε μόνος εἰς τὸν στρατῶνα, ἐζήτησα αὐτοπροσώπως τὰ συμβάντα, προέτρεψα τοὺς ἱππεῖς, τὸ πλεῖστον Βλάχους, εἰς ὑπακοὴν πρὸς τοὺς προϊσταμένους ὑποδείξας αὐτοῖς τὴν ὁδὸν δι' ἧς ἠδύναντο νὰ ἐκθέσωσι πειθαρχικῶς τὰ παράπονά των, τιμωρήσας τοὺς ὑπαίτιους ἀξιωματικούς καὶ ἀποκαταστήσας πάλιν τὴν τάξιν.

Εἶχον διατάξει νὰ ἐπισκευασθῶσιν ἐν τῇ πόλει ὡς καὶ ἐπὶ τοῦ Ἴτς-Καλὲ καὶ τοῦ Παλαμηδίου πλεῖστα ἐν μέρει μὲν παλαιὰ βενετικά, ἐν μέρει δὲ τουρκικὰ οἰκοδομήματα εἰς στρατῶνας καὶ πρὸς κατοικίαν τῶν ἀξιωματικῶν, νὰ τεθῶσι πατώματα καὶ νὰ στηθῶσι ξυλοκράββατοι, ὡς καὶ νὰ τεθῶσιν ἐντὸς τράπεζαι καὶ καθίσματα, ὅπως παρέχεται τοῖς στρατιώταις ἀντὶ τῆς ἀκαθαρσίας ἐπὶ τοῦ γυμνοῦ ἐδάφους καλύτερον καὶ ὑγιέστερον κατάλυμα καὶ οἶκημα καὶ ὅπως συνειθίσωσι βαθμηδὸν εἰς καθαριωτέραν καὶ εὐρωπαϊκωτέραν δίαιταν. Τὸ δὲ πρῶτον ὡς ὀρφανοτροφεῖον χρησιμεῦον οἶκημα μετετράπη νῦν εἰς ἐξαίρετον στρατῶνα μετὰ τὴν μεταφορὰν τῶν παίδων εἰς Αἴγινα.

Ἐνταῦθα ἐπιτραπήτω μοι νὰ ἀναπτύξω τοὺς λόγους τοὺς παρακινήσαντάς με ὀριστικῶς νὰ εἰσαγάγω ἀπὸ τοῦδε ἤδη καὶ πολλῶ μᾶλλον ὕστερον στολὰς καὶ ἐνδύματα τῆς Δύσεως ἐν τῇ στρατιωτικῇ καὶ πολιτικῇ ὑπηρεσίᾳ καὶ προσέτι τὴν παρ' ἡμῖν περὶ τιμῆς πρόληψιν, ὅπως δικαιώσω ἐμαυτὸν κατὰ τῆς μομφῆς ὅτι ἐγώ, καίπερ ὢν καλλιτέχνης, ἐζήτησα νὰ παραγκωνίσω τὴν ὡραίαν ἀνατολικὴν στολὴν διὰ τῆς ἡμε-

τέρας ἀσχήμου καὶ ἥκιστα γραφικῆς ἐνδυμασίας. Πρὸς τοιαύτας αἰτιάσεις, ὅσας μοι ἐγένοντο προφορικῶς, συνείθιζον νὰ ἀπαντῶ ὅτι ἦλθον εἰς Ἑλλάδα οὐχὶ ὅπως ζωγραφίζω εἰκόνας, ἀλλ' ὅπως βοηθήσω νὰ ἰδρυθῇ νέον κράτος εἰσάγων ἐντὸς αὐτοῦ εὐρωπαϊκὴν μόρφωσιν καὶ πολιτισμόν. Τὰ ἀσιατικὰ ὄθεν ἐλαττώματα καὶ αἱ κακαὶ ἔξεις ἔπρεπε νὰ ἐξορισθῶσιν ἀπὸ τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων ἢ τοῦλάχιστον νὰ προληφθῇ ἡ περαιτέρω διάδοσις αὐτῶν. Τὸ νικηθὲν καὶ ἐπὶ αἰῶνας ὑποδουλωθὲν ἔθνος οὔτινος ἡ ἀρχικὴ φυλὴ μόνον ἐν ὀλίγοις τόποις ἔζη ἔτι, καὶ ἐκεῖ ἀναμιχθὲν μετ' Ἀλβανῶν καὶ ἄλλων ἀπολιτίστων ἐθνοτήτων, οὐδὲν τῶν προτερημάτων τῶν νικητῶν εἶχε προσεταιρισθῇ, ἀλλὰ μόνον τὰ ἐλαττώματα αὐτῶν. Δυνάμει τῆς ζωηροτέρας καὶ τῆς λεπτοτέρας νοημοσύνης, ἥτις φαίνεται οὕσα τέκνον μᾶλλον τοῦ ἐξαισίου κλίματος ἢ τῶν φυλῶν, ἐζήτησε καὶ εὔρε διὰ τῆς πανουργίας καὶ τῶν πλαγίων τρόπων τὰ μέσα τῆς ἀμύνης κατὰ τῆς κτηνώδους βίας τῶν δυναστῶν αὐτοῦ. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον ὁ ἐθνικὸς χαρακτήρ ἐτράπη ἐπὶ τὰ χεῖρῳ λίαν δυσαρέστως, δι' ὃ δὲν δύναται τις δικαίως νὰ καταδικάσῃ τὰ ἔθνη ταῦτα. Ἡ βαρεῖα καταπίεσις ἔτι μᾶλλον αὐξηθεῖσα διὰ τῆς τυραννίας τῶν πρῶτην ιδίων δεσποτῶν, ὥφειλε νὰ ἔχῃ ταῦτα τὰ ἀκολουθήματα, διότι εὐχυμὸς βλαστὸς καταπιεζόμενος πάντοτε ἐν τῇ πρὸς τὰ ἄνω εὐθυτενεῖ βλαστήσει του, πρέπει νὰ ζητῇ σκολιὰς ὁδοὺς ὅπως δύνηται μόνον νὰ ζῇ, καὶ οὕτω καθίσταται ἀντὶ ὑπερηφάνου εὐθέως κορμοῦ ὀζῶδες ἀνάπηρον στέλεχος, οὐχὶ ἐκ φύσεως ἀλλ' ἐκ τῆς κακῆς καλλιέργειας.

Μόνον ἡ ἐμμονὴ εἰς τὴν ἰδίαν ἐκκλησίαν ἔσωσε τοὺς Ἕλληνας ἐκ παντελοῦς ὀλέθρου. Ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ὅμως ταύτῃ διὰ τοὺς πλείστους τὸ τυπικὸν κατέστη τὸ σπουδαιότερον, ἡ δὲ καρδία ἔμεινε κενή. Ἡ κρυφίνοια, τὸ ψεῦδος καὶ ἡ ἀπάτη ἐλογίζοντο παρ' αὐτοῖς ὡς εὐφυΐα καὶ ἤκουον αὐτοὺς τοσοῦτον ἐπαινομένους δι' ἐπιτυχῶς διεξαχθέντας δόλους, ὡς ἂν εἶχον ἐπιτελέσει τὴν μεγίστην ἡρωϊκὴν πράξιν. Τὸ συναίσθημα τῆς χρηστότητος, τῆς τιμῆς καὶ τῆς πίστεως ἦτο σχεδὸν παρ' ἅπασιν νεκρόν. Ἐνταῦθα π. χ. παρατίθημι (ἐκτὸς τῶν λεχθέντων ἤδη ἐν τῇ πορείᾳ τῶν γεγονότων τούτων) ἔτι δύο δείγματα τοιαύτης ἀπάτης. Τὰ δέκατα τῶν σιτηρῶν ὥφειλον νὰ κομισθῶσιν εἰς Κωνσταντινούπολιν εἰς εἶδος καὶ ὑπελογίζοντο κατὰ τὸ βάρος. Τότε οἱ πλοίαρχοι διαβρέξαντες τὸν ὡς δέκατον προωρισμένον σίτον, ἐκράτησαν τὸ διὰ τοῦ μέσου τούτου κερδισθὲν κατὰ τὸ βάρος μέρος δι' ἑαυτούς, καὶ ἔχαιρον ὅτι τὸ παραδοθὲν εἰς τὰ ἀποθήκας τῶν μωρῶν Τούρκων ἔμελλε νὰ κατα-

στραφῆ. Ἄλλος Ἕλληन ἐμποροπλοίαρχος ἐναύλωσε τὸ πλοῖόν του ἐν Γαδεΐροις εἰς ἐκεῖ ἐμπορον ἀντὶ ὠρισμένου ποσοῦ καθ' ἐκάστην ἡμέραν τοῦ πλοῦ· ὁ Ἰσπανὸς γνωρίζων ὅτι τὰ ἑλληνικὰ πλοῖα κανονικῶς εἶναι ταχύπλοα συναινεί εἰς τὴν συμφωνίαν καὶ στέλλει ἐπόπτην ἐπὶ τοῦ σκάφους. Ὁ Ἕλλην πλέει καλῶς καὶ ταχέως μεθ' ἡμέραν, ἐπιστρέφει ὁμῶς διὰ νυκτὸς ὀπίσω, ἐνόσφ εἶναι ἐν ἀνοικτῇ πελάγει. Ἄν ὁ ἐπόπτης, ὡς ἔλεγον, διετέλει πάντοτε μεθύων ἢ ἥτο μωρὸς ἢ εἶχε δεκασθῆ, δὲν ἐξηκριβώθη. Τέλος ὁ Ἕλλην παρατείνει τὸν πλοῦν του μέχρις οὗ ὁ ναῦλος κατήντησεν ἰσότιμος τῇ ἀξίᾳ τοῦ φορτίου, ὅπερ αὐτὸς ὕστερον ἐπώλησε διὰ λογαριασμόν του, ἵνα καλύψῃ τὰ ἐξοδα αὐτοῦ.

Ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα οὐδόλως ἠῤῥησαν τὴν ὑπόληψίν μου πρὸς τὴν ἠθικότητα καὶ τὸν χαρακτῆρα τῶν Ἑλλήνων καὶ προφυλαττόμενη ὅσον τὸ δυνατόν. Εὗρον ὁμῶς ἐπίσης μεταξὺ αὐτῶν πλείστους ἀφιλοκερδεῖς πάνυ καὶ φιλοδικαίους ἄνδρας, οὓς καὶ προθύμως ἐχρησιμοποίησα ὡς δημοσίους λειτουργούς.

Ἦθελον ὅθεν διὰ τῆς εἰσαγωγῆς εὐρωπαϊκοῦ ἱματισμοῦ νὰ ἀντεπεξέλθω κατὰ τῶν κακῶν τούτων ἐθίμων, φρονῶν ὅτι τὰ ἐνδύματα καὶ τὰ ἔθιμα ἔχουσι κοινὴν ῥίζαν, προσέτι δὲ ἐνθυμούμενος τὸ παράδειγμα ὅπερ ἔδωκε Πέτρος ὁ Μέγας αὐτοκράτωρ τῆς Ῥωσσίας, ὅστις ἐνέδυσσε τοὺς στρατιώτας του (ὧν 60,000 κατήντησαν νὰ ἡττηθῶσιν ὑπὸ 6000 Σουηδῶν) δι' εὐρωπαϊκῶν ἱματισμῶν ἀντὶ τῶν πρότερον ἀσιατικῶν κάλυψαν καὶ πρὸς τούτοις ἐξεγύμνασεν ἐν εὐρωπαϊκῇ πειθαρχίᾳ, δι' οὗ μέσου ὀλίγα ἔτη ὕστερον ἐνίκησε κατὰ τὴν μάχην τῆς Πουλτάβας.

Ἡ πολὺπτυχος φουστανέλλα δὲν ἐπέτρεπε τοῖς στρατιώταις νὰ κομίσωσι μετ' αὐτῶν καὶ δευτέραν τοιαύτην ἐν ταῖς ἀποσκευαῖς των, κατ' ἀκολουθίαν δὲ δὲν ἠδύνατο νὰ ἀλλαχθῇ καὶ νὰ πλυθῇ, ἔβρυν ὅθεν ἀκαθαρείας καὶ παρασίτων καὶ ἠμπόδιζε τὸν χειρισμὸν τοῦ ὅπλου· ἀντικατεστάθη ὅθεν διὰ τῶν περισκελίδων. Ἐπειτα ὑπελάμβανον ὅτι οἱ στρατιῶται, οἵτινες νῦν ἐν ταῖς περισκελίσι δὲν ἠδύναντο πλέον τοσοῦτον εὐκόλως πανταχοῦ ἐπὶ τοῦ ἐδάφους νὰ κάθηνται, βαθμηδὸν θὰ ἐλάμβανον ἕξιν πρὸς τὰς ἑδρας ἢ τὰ θρανία, πρὸς τὰς ξυλῖνας τραπέζας καὶ καθαριότερον βίον καὶ ὅτι ἐν τῷ μέλλοντι μετὰ τὴν πάροδον τῆς ὑπηρεσίας των καταφρονοῦντες τοῦ πρότερον κτηνώδους οὕτως εἶπειν βίου των, ἤθελον θέσει τραπέζας καὶ ἑδρας καὶ κλῖνας ἐντὸς τῶν καλυβῶν αὐτῶν καὶ διὰ τῆς κτήσεως τούτων ἤθελον προσκολληθῇ εἰς

τὴν οἰκιακὴν ἐστίαν ἕκαστος, διότι οὐδεὶς τότε ἐφρόντιζε περὶ οἰκίας καὶ οἴκου, τοῦναντίον ἕκαστος ὀκλάζων ἐπὶ τοῦ ἐδάφους ἢ κατακλινόμενος ἐπ' αὐτοῦ, κεκαλυμμένος ὑπὸ τοῦ μανδύου τοῦ πανταχοῦ διηγέβιον ἐξ ἴσου ἄνετον ὡς ἐν τῷ οἴκῳ, — δίκαια καλὴ διὰ νομάδας ἀλλ' οὐχὶ διὰ χωρικοὺς καὶ ἀστούς, οἵτινες πρέπει νὰ ὦσιν ἡ βάσις παντὸς καλῶς διωργανωμένου κράτους. Πρὸς τούτοις ἡ ἐνδυμασία αὕτη οὐδέποτε ὑπῆρξεν ἢ ἐθνικὴ τῶν Ἑλλήνων, παρ' ὅλην τὴν ἐν γνώσει ἢ ἐν ἀγνοίᾳ πολλάκις ἐπαναληφθεῖσαν κενολογίαν περὶ ταύτης. Εἶναι στολὴ τῶν Ἀλβανῶν, καὶ τὸ ἐνδυμα τὸ φερόμενον τανῦν (1840) ὑπὸ τοῦ βασιλέως Ὁθωνος ἦτο τὸ ἐπίσημον ἐνδυμα τοῦ Ἀλῆ πασᾶ τῶν Ἰωαννίνων.

Ἐν Ἑλλάδι δὲν ὑπῆρχεν ἐθνικὴ στολή. Ὁ ἀπόλεμος Πελοποννήσιος ἐφόρει τὸ ἀσιατικὸν καφτάνιον, ὁ κλέφτης τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος καὶ Ῥούμελης ὁ εὐρισκόμενος ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ τοῦ Ἀλῆ πασᾶ ἀλβανικὴν ἐνδυμασίαν, ὁ Μανιάτης κοντὰς βράκας καὶ στενὸν ἐπενδύτην, σχεδὸν δὲ οὕτω καὶ οἱ κάτοικοι τῆς Ἀττικῆς, ὁ Κρής ἐπὶ τούτοις καὶ τὸ τουρκικὸν σαρίκιον, οἱ δὲ νησιῶται Ἕλληνες τεραστίας πλατείας βράκας. Συνελόντι δ' εἰπεῖν δὲν ὑπάρχει ἐθνικὴ ἑλληνικὴ στολή. Καὶ ἂν ἐτι ὑπῆρχεν, πάλιν δὲν ἤθελον διστάσει νὰ εἰσαγάγω τὴν εὐρωπαϊκὴν, διότι νεαρὸν κράτος ἰδρυθὲν παρὰ τὸν εὐρωπαϊκὸν πολιτισμόν, πρέπει καθ' ὅλα νὰ συντάσσεται πρὸς τοῦτον, ἐὰν θέλῃ νὰ εὐδοκιμῇ καὶ οὐχὶ νὰ δυσαρεστῇ ὡς ἐκ τῶν ἡμιτελῶν μέτρων. Διατηρουμένων σταθερῶς τῶν μέτρων τούτων, ὁ βασιλεὺς δὲν ἤθελε φέρει φουστανέλλαν καὶ οἱ μισθωταὶ τῶν κτημάτων τοῦ δημοσίου δὲν ἤθελον τολμήσει νὰ μείνωσιν ὀφειλέται 30 ἑκατομμυρίων δραχμῶν πρὸς τὸ βασιλικὸν ταμεῖον. Τὸ ἐν εἶναι οὕτως ἀσιατικὸν ὡς τὸ ἄλλο. Ἐπανέρχομαι δὲ νῦν πάλιν ἐκ τῶν οὐχὶ περιττῶν, ὡς νομίζω, παρεκβάσεων τούτων εἰς τὴν πορείαν τῶν ἐργασιῶν μου.

[Ἔπεται συνέχεια]

Η ΕΝ ΣΑΛΑΜΙΝΙ ΝΑΥΜΑΧΙΑ

ΑΠΟ ΝΑΥΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΚΗΣ ΑΠΟΨΕΩΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ

1. *Ιστορικαὶ πηγαὶ τῆς μελέτης.* Δυστυχῶς αἱ πηγαί, ἐξ ὧν δύναται τις νὰ ἀρυσθῇ τὰς πληροφορίας του περὶ τοῦ σημαντικωτάτου τούτου ιστορικοῦ γεγονότος, οὐ μόνον πενιχραί ἀλλὰ καὶ ἀσαφεῖς καὶ ἀτελεῖς εἰσι, σχετιζόμεναι ἐπὶ πλέον πρὸς τοπογραφικὰ σημεῖα μὴ τεθειμένα εἰσέτι ἀκριβῶς. Οὔτε ἐξ ἐπιτυχροῦς ἀνασκαλεύσεως τοῦ βυθοῦ τῶν στενῶν τῆς Σαλαμίνος, οὔτε ἐξ ἐπιγραφῶν ἢ ἄλλων ἀσφαλῶν δεδομένων δύναται τις νὰ συμπληρώσῃ τὰς ἀτελείας τῶν κειμένων.

Ἐκ τῶν κειμένων τούτων τὸ μὲν τοῦ Διοδώρου (Ἐφόρου), συνταχθὲν ἑκατὸν καὶ πεντήκοντα περίπου ἔτη μετὰ τὴν ναυμαχίαν ἐξ ἐπιτοπίων ἐρευνῶν, παρέχει μὲν ὅπως οὖν φυσικὴν τὴν ἀφήγησιν τῆς ναυμαχίας, οὐχ ἥττον ὁμως θεωρεῖται ὡς ἔργον ἀποτυχὸν καὶ ἥττον τῶν κειμένων τοῦ Ἡροδότου κλπ. ἀκριβές¹, καίτοι ὁ Loeschke ὑπεραμύνεται αὐτοῦ.

Ἐτέρᾳ ἀναμφιβόλως σπουδαία ἱστορικὴ πηγὴ εἶναι τὸ κείμενον τοῦ Ἡροδότου, γραφὲν κατὰ τὸν Kirchhoff πεντήκοντα μόνον ἔτη μετὰ τὴν ναυμαχίαν. Ἐν τῷ Ἡροδότῳ, οὐ ὑπεραμύνεται ὁ Hauvette², ὁ μὲν Grundy³ ἀνευρίσκει ἀταξίαν ἐν τῇ ἀφηγήσει τῆς μάχης, ὁ δὲ

¹ Οὕτω θεωρεῖ αὐτὸ ὁ Grote (History of Greece vol. IV p. 459).

² Hérodote, historien des guerres médiques, 1894.

³ The account of Salamis in Herodotus (Journal of Hellenic Studies vol. XVII 1897 p. 232).

Leake¹ παρατηρεῖ ὅτι ἐν αὐτῷ ἀντὶ νὰ δίδηται συνεχῆς ἀφήγησις τῆς μάχης, τοῦναντίον μεμονωμένα γεγονότα φέρονται. Ἡμεῖς τοῦλάχιστον βεβαιούμεν ὅτι, ὅταν ἠρξάμεθα τῆς παρούσης μελέτης ἡμῶν, ὄντες τελείως ἀπηλλαγμένοι πάσης ἱστορικῆς προκαταλήψεως, καὶ πρῶτον ὑπ' ὄψιν λαβόντες τὸ κείμενον τοῦ Ἡροδότου, ἐσχηματίσαμεν τὴν πεποίθησιν ὅτι οὐ μόνον ἄδυνατεῖ τις ἐξ αὐτοῦ καὶ μόνου νὰ ἐξάγῃ πλήρη καὶ σαφῆ τῆς ναυμαχίας περιγραφὴν, ἀλλὰ καὶ τὸ κείμενον αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ φαίνεται ἐπιδεκτικὸν διαφόρων εἰκασιῶν περὶ τῆς ναυμαχίας, ὥσπερ ὁ συγγραφεὺς τοῦ μὴ εἶχεν μὴδ' ὁ ἴδιος μορφώσει ἀσφαλῆ τῆς ναυμαχίας εἰκόνα, ἀλλὰ διστάζων εἶχεν ἀναφέρει ὅσα εἰς τὰ ὦτά του προσέπεσαν περιστατικὰ τῆς μάχης ἐκ παραδόσεων συγκεχυμένων, ἀφοῦ τὴν ἀλήθειαν αὐτῶν πρῶτον ἐξηκρίβωσεν².

Ἐκ πάντων ὁμῶς τῶν κειμένων τὴν πρώτην θέσιν ὑπὸ τὴν ἐποψὴν τῆς αὐθεντίας κατέχουσιν ἀναμφιβόλως «οἱ Πέρσαι» τοῦ Αἰσχύλου³, οὐ μόνον διότι οὗτος ὑπῆρξεν αὐτόπτης τῆς ναυμαχίας μάρτυς, συναγωνισάμενος μάλιστα τοῖς Ἀθηναίοις, ἀλλὰ καὶ διότι «οἱ Πέρσαι» τοῦ ἐδιδάσκοντο μόλις ὀκτὼ ἔτη μετὰ τὴν ναυμαχίαν ἐνώπιον αὐτῶν τῶν Σαλαμινομάχων⁴, πρὸ τῶν ὁποίων βεβαίως δὲν θὰ ἐπεχείρει νὰ διαστρεβλώσῃ τὴν ἱστορικὴν ἀκρίθειαν προσφάτων ἔτι γεγονότων⁵. Τὸ κείμενον ὁμῶς τῶν «Περσῶν» ἐνεποίησεν ἡμῖν τὴν ἐντύπωσιν πηγῆς λίαν, οὕτως εἰπεῖν, ἐλαστικῆς. Διότι μὴ δυνάμενος ἐν δράματι καὶ ἀπὸ

¹ The Demi of Attica vol. II p. 264.

² Ἡ ἀκρίθεια τῶν ἱστοριῶν τοῦ Ἡροδότου ἐγένετο ἀντικείμενον μελετῶν ὁλοκλήρων παρὰ τε τοῖς ἀρχαίοις καὶ νεωτέροις (Πλούτ., Στράβ. κλπ., Hauvette, Sihler, Wecklein κλπ.). Ὁ Sihler ἀνευρίσκει ὅτι ὁ Ἡρόδ. γράφων τὴν ἱστορίαν τοῦ εἶχεν ὑπ' ὄψιν τοὺς «Πέρσας» τοῦ Αἰσχύλου (Trans. of Amer. Phil. Ass. p. 110), ὁ δὲ Grote (History of Gr. vol. IV p. 478) καὶ ὁ Leake (Demi of Attica, vol. II p. 228) θεωροῦσιν αὐτὸν ἀξιοπιστότερον τῶν μεταγενεστέρων, οὐχὶ ὁμῶς καὶ τοῦ Αἰσχύλου.

³ Οὕτω τοῦλάχιστον θεωροῦσι τοὺς «Πέρσας» τοῦ Αἰσχύλου ὁ Grote (History of Greece, vol. IV p. 459), ὁ Loeschke (Ephorosstudien – Die Schlacht bei Salamis ἐν Jahrb. f. cl. Phil. 1877 p. 25).

⁴ Αἱ «Φοίνισσαι» τοῦ Φρυγίου ἐδιδάχθησαν μόλις τέσσαρα μετὰ τὴν ναυμαχίαν ἔτη.

⁵ Ὁ ναύαρχος Jurien de la Gravière ἐσφαλμένως φρονεῖ ὅτι αἱ ποιητικαὶ ἐκφράσεις ἐν τισὶ τοῦ Αἰσχύλου μειοῦσι τὴν ἱστορικὴν αὐτοῦ ἀκρίθειαν. Βλ. La marine des anciens vol. I p. 53.

τοῦ στόματος τοῦ Ἀγγέλου νὰ φέρῃ μακροσκελῆ τὴν ἀφήγησιν τῶν λεπτομερειῶν τῆς μάχης, παρέσχεν ὁ Αἰσχύλος πηγὴν αὐθεντικὴν μὲν, δυναμένην ὁμῶς, ὅταν καταλλήλως ἐρμηνεύηται, νὰ συμβιδάζεται πρὸς πάσας τὰς ὑποθέσεις περὶ τῆς ναυμαχίας.

Αἱ ἄλλαι τέλος πηγαί, Πλούταρχος, Κορνήλιος Νέπως, Κτησίαις, αἱ ὀλίγαι λέξεις παρ' Ἰσοκράτει, Θουκυδίδῃ κλπ., δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς δευτερεύουσαι πηγαί ¹.

2. Τὰ κείμενα ταῦτα φαίνονται γενικῶς πρὸς ἄλληλα ἀντιστρατευόμενα. Ἐντεῦθεν ἄλλοι μὲν ἡσπάσθησαν τὸν Ἡρόδοτον παριδόντες τὸν Διόδωρον καὶ μορφώσαντες τὴν δοξασίαν τοῦ νυκτερινοῦ εἰσπλου καὶ τῆς παρατάξεως κατὰ μῆκος τῶν στενῶν, ἄλλοι δὲ τὸναντίον, καὶ ἄλλοι τέλος ἐπεχείρησαν πάντων τῶν κειμένων τὴν συνδιαλλαγὴν. Οὐχ ἥττον ὁμῶς πάντες εὔρον τὸν Αἰσχύλον τὴν ἰδίαν ἐκάστου δοξασίαν ἐπικυροῦντα.

Τοπικὴ ἀνασκάλευσις τοῦ βυθοῦ τῶν στενῶν, γενησομένη ὁμῶς ἐνδελεχῶς καὶ συστηματικῶς, πιθανῶς θὰ ἔφερεν εἰς φῶς ἀντικείμενα διαφορα, ἐξ ὧν θὰ συνεπεραίνετο ἀσφαλῆς περὶ τοῦ σπουδαιοτάτου τούτου γεγονότος ιδέα. Ἡ τοιαύτη ἐργασία, φρονοῦμεν, θὰ ἦτο ἥττον τῆς ἐν Ἀντικυθήροις γενομένης δυσχερῆς, τόσῳ διότι τὸ μέρος εἶναι κλειστόν, μὴ ἐπηρεαζόμενον ὑπὸ τοῦ κυματισμοῦ ὡς ἐν Ἀντικυθήροις, τοῦ δυσχεραίνοντος καὶ παρακωλύοντος τὴν ἐργασίαν, ὅσῳ διότι τὰ βάθη γενικῶς εἶναι 12-16 ὀργυῶν, σπανίως δὲ φθάνοντα τὰς 20 ὀργυιάς, εἶναι ἐν συγκρίσει πολὺ μικρότερα, ἐπιτρέποντα εἰς τοὺς δύτας πολὺ ὑπὲρ τὴν ἡμίσειαν ὥραν νὰ μένωσιν ἐν καταδύσει, ἐνῶ ἐν Ἀντικυθήροις δὲν ἠδύναντο οὐδὲ δέκα πρῶτα λεπτὰ νὰ παραμείνωσιν, ἔνεκα τοῦ μεγάλου βάθους ὑπὲρ τὰς 30 ὀργυιάς περίπου ².

3. Σχετικὴ τοπογραφία. Ἡ μελέτη τῆς ἐν Σαλαμῖνι ναυμαχίας συνδέεται ἀρρήκτως πρὸς τὴν τοπογραφικὴν μελέτην τῶν ἀκτῶν ὀλοκλήρου τοῦ στενοῦ, καὶ τοῦτο διότι τὰ ἀναφερόμενα ὑπὸ τῶν διαφόρων ἱστορικῶν γεωγραφικὰ σημεῖα ἀτελῶς λίαν ἢ καὶ οὐδόλως εἰσὶ προσδιωρισμένα.

Καὶ ὅσον μὲν ἀφορᾷ εἰς τὴν πόλιν τῆς Σαλαμίνας κατὰ τὰ Περσικά,

¹ Hauvette ἔ. ἀ. p. 65.

² Ἀνασκάλευσις τις τοῦ βυθοῦ ἔλαβε χώραν τῷ 1883, ὑπῆρξεν ὁμῶς αὕτη λίαν ἀτυχής, τόσῳ διότι διεκόπη ὑπὸ τοῦ παρεμπεσόντος χειμῶνος, ὅσῳ ἔνεκα τῶν ἀτελῶν μέσων καὶ τῶν ἀνευ σημασίας μερῶν ἐνθα διενηργήθη (παρὰ τὸν λιμένα τῶν Φωρῶν, κλπ.), ὁπόθεν οὐδὲν ἠδύνατο νὰ συναχθῇ. (Βλ. Πρακτικὰ τῆς Ἀρχαιολ. Ἑταιρίας 1884, σελ. 14).

γενικῶς αὕτη τάσσεται παρὰ τὸ σημερινὸν Ἀμπελάκι. Ὅσον ὁμῶς ἀφορᾷ εἰς τὴν Κυνόσουραν καὶ Κέον, αἵτινες ἀναφέρονται ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου, μεγάλη πάντοτε ἐπεκράτησεν ἀμφιβολία, καθόσον ἐκ τῆς μελέτης τοῦ Ἡροδότου καταφαίνεται ὅτι δὲν πρόκειται περὶ τῶν γνωστῶν σημείων, ὡς παραδέχεται ὁ Larcher¹. Διότι θεωροῦμεν ὅλως ἀδύνατον ἐντὸς τόσῳ βραχέος χρονικοῦ διαστήματος νὰ εἰδοποιηθῇ καὶ λάβῃ τὰς θέσεις του ὁ περσικὸς στόλος ἀπὸ τῆς Κέω καὶ τῆς Κυνοσούρας τοῦ Μαραθῶνος πλέων². Ἄλλως τε ὡς παρατηρεῖ ὁ Pape Κέως καὶ οὐχὶ Κέος ἐγγράφεται.

4. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ἡ νοτιοανατολικὴ κομβώδης ἄκρα τῆς Σαλαμίως ἢ πρὸς τὴν Ἀττικὴν καὶ τὸν Σαρωνικὸν ἐστραμμένη ἀναμφιβόλως σπουδαίως εἰς τὴν μάχην παρενέβη καὶ δὲν ἠδύνατο ἢ νὰ ἀναφέρηται ἐν ταῖς περὶ αὐτῆς ἐξιστορήσεσιν. Ἐπειδὴ ὁμῶς, φρονοῦμεν, μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης πιθανὸν νὰ μὴ ὑπῆρχε γνωστὸν εἰς τὸν Ἡρόδοτον ὄνομα τῆς ἄκρας ἐκείνης, διότι αἱ μὲν Σελήνια (σήμερον Σελήνια) ἐκείντο ἐξωτερικῶς εἰς τοὺς πόδας τῆς ἄκρας ταύτης τῆς πρὸς Αἰγίναν ἐστραμμένης³, ἡ δὲ Τροπαία ἄκρα ὠνομάσθη κατόπιν τῆς παρ' αὐτὴν γενομένης

¹ Κυνόσουρα μὲν ἦτο ἡ βραχὴ ἐπιμήκης ἄκρα παρὰ τὸν Μαραθῶνα, πρὸς «Εὐβοίαν τετραμμένη» καθ' Ἡσύχιον, Κέος δὲ ἡ μᾶλλον Κέως, ἡ γνωστὴ νῆσος τοῦ Ἀρχιπελάγους, ἐκ τῶν ὀλίγων αἵτινες προθύμως συνετάχθησαν τοῖς λοιποῖς Ἕλλησι κατὰ τὸν Μηδικὸν πόλεμον (Larcher, book 109th note).

² Ὁ Thirlwall (A history of Greece vol. II p. 305) καὶ μετ' αὐτοῦ ὁ Barthélemy καὶ ὁ Kruse, ὡς πληροφορούμεθα παρὰ τοῦ Grote (Hist. of Gr. vol. IV p. 477 note) ἀποδίδουσι τὰ ὀνόματα Κυνόσουρα καὶ Κέος εἰς τὸ νοτιοανατολικώτερον καὶ νοτιώτερον ἀκρωτήριον τῆς Σαλαμίως, ὁ δὲ Kiepert (Topogr.-histor. Atlas von Hellas) καὶ οἱ Spruner-Menke (Atlas antiquus VII Gr. Epirus post bella Persica) καὶ μετ' αὐτῶν καὶ ὁ Sihler (Trans. of Am. Phil. Ass. 1877 p. 115) ὁμοίως παραδέχονται. Ὁ Grote θεωρεῖ τοῦτο ἀμφίβολον, διότι, λέγει, οἱ Πέρσαι δὲν ἤθελόν ποτε παρὰ τὰς ἐχθρικὰς ἀκτὰς διανυκτερεύσει, καὶ μετὰ τοῦ Cox (Histor. of Gr. vol. I p. 538) θεωρεῖ τὰ ὀνόματα ταῦτα παρεμβληθέντα ὡς ἐκ τοῦ χρησμοῦ τοῦ Βάκιδος χωρὶς νὰ ἀποδίδωνται εἰς ὠρισμένα σημεία, ὅπερ ἀντικρούει ὁ Sihler. Ὁ Lolling τέλος θεωρεῖ ὡς Κέον τὴν νῆσον Λέρον (Meerenge v. Salamis ἐν Hist. u. phil. Festgabe an Curtius 1884) καὶ ὁ Loescheke γράφει Λέρος ἀντὶ Κέος (Ephoros-Studien ἐν Jahrb. f. class. Phil. 1877, 29).

³ Ὁ Kiepert (Top. - hist. Atlas von Hellas), οἱ Spruner-Menke (Atlas antiquus), ὁ Grote (Hist. of Gr. vol. IV p. 474 map) οὕτω παραδέχονται αὐτὰς καὶ πάντες σχεδὸν πλὴν τοῦ Leake ἐσφαλμένως (The demi of Att vol. II pl. IV) θεωροῦντος αὐτὴν ταύτην τὴν ἄκραν ὡς «Σελήνιας».

τροπῆς τῶν βαρβάρων πολὺ μετὰ τὰ Μηδικὰ καὶ οὐχὶ πιθανῶς ἔνεκα στηθέντος τροπαίου, ἀφοῦ τοιοῦτον ἐστήθη καὶ ἐν Ψυτταλείᾳ¹, διὰ τοῦτο βιαζόμενος ὁ Ἡρόδοτος νὰ ὀνομάσῃ τὴν ἄκραν ἐκείνην, ἐκάλεσεν αὐτὴν Κυνόσουραν, οὕσαν ἐπιμήκη καὶ κομβώδη ὡς κυνὸς οὐρά, καὶ εἰναλίην κατὰ τὸν χρησμόν², ἀφοῦ ἄλλως τε καὶ ὁ Ἡσύχιος³ μᾶς πληροφορεῖ ὅτι οὕτω ἐκαλεῖτο καὶ πᾶς χειρσοειδὲς τόπος. Ἡ δὲ σημερινὴ αὐτῆς ὀνομασία «κάβο-βάρβαρο» δὲν φαίνεται ἔχουσα τὴν ἀρχὴν τῆς ἐκ τῆς μηδικῆς ἐποχῆς, ὡς φρονεῖ ὁ Chandler καὶ μετ' αὐτοῦ ὁ κ. Ράδος, ἀλλὰ μᾶλλον ἐξ ἐπικρατήσεως ἐκεῖ τῆς Ἀγίας Βαρβάρας, ἥς ὑπάρχει πλησίον καὶ σήμερον ἔτι ναὸς⁴. Τὴν δὲ ὀνομασίαν Κέος, ἣν ὁ Thirl-wall ἀποδίδει εἰς τὴν δυτικὴν ἄκραν τῆς Σαλαμίνας, ἡμεῖς εἰς τὴν ἀπέναντι τῆς Ψυτταλείας ἄκραν θεωροῦμεν ἀποδοτέαν μετὰ τοῦ κ. Ζάμπα⁵, τὴν γνωστὴν σήμερον καὶ ἐν τῷ χάρτῃ τοῦ Βρετ. Ναυαρχείου φερομένην ὑπὸ τὸ ὄνομα Κέραμος.

Ψυττάλεια ἀναμφιβόλως εἶναι ἡ γνωστὴ σήμερον νῆσος ὑπὸ τὸ ὄνομα Λιψοκουτάλα. Τοῦτο φαίνεται πολλαχόθεν, ἰδίᾳ δὲ ἐκ τῆς διδομένης ὑπὸ τοῦ Αἰσχύλου περιγραφῆς, ἥτις συμφωνεῖ τελείως πρὸς τε τὴν σημερινὴν αὐτῆς μορφὴν καὶ πρὸς τὸν Στράβωνα⁶ καὶ Πausανίαν⁷.

5. Ἐτερον γεωγραφικὸν σημεῖον ἀτελῶς προσδιωρισμένον εἶναι τὸ ὑπὸ τοῦ Διοδώρου ἀναφερόμενον Ἡράκλειον. Καὶ ὁ μὲν Κτησίας⁸ περιγράφει τοῦτο ὡς «τὸ στενότατον τῆς Ἀττικῆς, ὃ Ἡράκλειον καλεῖται», ὁ δὲ Στράβων⁹ ἀναφέρει τοῦτο μετὰ τὴν «Ἀμφιάλην καὶ τὸ ὑπερκείμενον λατόμιον» ὡς τὸν πορθμόν, «ὃν διαχοῦν ἐπειρᾶτο Ξέρξης, ὠφθῆ δὲ ἡ ναυμαχία γενομένη καὶ φυγὴ τῶν Περσῶν». Ἀφ' ἑτέρου ὁ Πλούταρχος¹⁰ διασφίζει τὴν μαρτυρίαν τοῦ Φανοδήμου, καθ' ἣν ὁ Ξέρξης παρ'

¹ Πaus. I. 36. 2. Ὁ Bauer παραδέχεται τρόπαιον καὶ ἐπὶ τῆς Κυνοσούρας παρὰ τὸ πολυάνδρειον, οὗ ἔχνη ἀνεῦρεν ὁ Milchhöfer, ὁμοιάζοντα πρὸς τὸν τύμβον τῶν Μαραθωνομάχων.

² Ἡροδ. VIII 77.

³ Ἡσύχ. ἐν λ. Κυνόσουρα καὶ Phot. Lex. ὁμοίως.

⁴ Ὁμοίως φρονεῖ καὶ ὁ Leake (The demi of Att. II p. 171).

⁵ «Παρνασσὸς» 1893 τόμ. 15' σελ. 759.

⁶ IX σελ. 395.

⁷ I 36, 2.

⁸ Κτησ. Περσ. 26.

⁹ IX 395.

¹⁰ Πλουτ. Θεμ. 13.

αὐτὸ εἶχε θέσει τὸν θρόνον του, ἵνα θεῖται τῆς ναυμαχίας, καὶ τὴν τοῦ Ἀκιστοδώρου, καθ' ἣν ὁ θρόνος ἔκειτο εἰς τὰ Κέρατα παρὰ τὰ Μέγαρα¹. Περὶ τῆς θέσεως τοῦ θρόνου τούτου ὁ Αἰσχύλος² λέγει:

Ἔδραν γὰρ εἶχεν εὐαγῇ στρατοῦ
ὕψηλόν ὄχθον ἄγχι πελαγίας ἁλός,

ὁ δὲ Ἡρόδοτος³ φέρει τὴν πρὸς τοὺς Φοίνικας ἐριδα τῶν Ἰώνων ἀμέσως ἐν καιρῷ τῆς μάχης εἰς τὸν Ξέρξην ἀναφερομένην καὶ τὸν θρόνον ὑπὸ τὸν Αἰγάλεω.

Ἐντεῦθεν, ὑποθέτομεν, δύναται τις νὰ συμπεράνῃ: 1^{ον} ὅτι τὸ Ἡράκλειον τοῦτο καὶ μετ' αὐτοῦ ὁ θρόνος τοῦ Ξέρξου ἔκειτο εἰς τὸ στενότατον περίπου μέρος τοῦ πορθμοῦ. 2^{ον} ὅτι παρ' αὐτὸ ἐγένετο ἡ φυγὴ τῶν Περσῶν, ἥτοι πρὸς τὸ μέρος τῆς Ψυτταλείας, ὡς θέλομεν ἶδει (§ 39). 3^{ον} ὅτι ἐκ τῆς θέσεως ταύτης ἦτο δυνατὴ ἡ ἐπισκόπησις τῆς ναυμαχίας τελείως. 4^{ον} ὅτι ἔκειτο παρὰ τὴν παραλίαν οὐχὶ πολὺ μακρὰν αὐτῆς ἐπὶ μέρους ὕψηλοῦ, καὶ 5^{ον} ὅτι ἦτο παρὰ τὴν πελαγίαν θάλασσαν, οὐχὶ δὲ ἐν τῷ στενῷ⁴.

Τοιοῦτον ὁμῶς μέρος δὲν εὐρίσκομεν ἄλλο πληροῦν πάσας τὰς ἀνωτέρω συνθήκας ἢ τὸ ἐν τῷ βάθει τοῦ κόλπου τοῦ Κερατσινίου παρ' ὃ σήμερον ὑπάρχει ὁ ναὸς τοῦ Ἀγ. Γεωργίου μεμονωμένον ὕψωμα, ἐνθα

¹ Ὁ Müller (Fragm. Gr. Hist. vol. 2) ἀναγνωρίζει τὰ Κέρατα οὐχὶ ἐν Μεγαρίδι, ἀλλὰ παρὰ τὸν Αἰγάλεω, ὡς ἄλλως τε φαίνεται καὶ ἐκ τῆς σημερινῆς ὀνομασίας Κερατσίνι καὶ Κερατόπυργος· ἄλλως τε ὁ Grote παρατηρεῖ ὅτι ἐκ τῶν Κεράτων τῆς Μεγαρίδος θὰ ἦτο ἀδύνατον εἰς τὸν Ξέρξην τόσον μακρόθεν νὰ βλέπῃ (Hist. of Greece vol. IV p. 477).

² Πέρσ. 470.

³ VIII 90.

⁴ Οὐδεμία ἄλλη ὑπόθεσις φαίνεται πληροῦσα πάσας τὰς ἀπαραιτήτους ταύτας συνθήκας. Οὔτε ἡ τοῦ Goodwin θέτοντος αὐτὸ παρὰ τὸ σημερινὸν Πέρανα ἔναντι τῶν Ἀμπελακίων (Papers of the Am. School .. at Athens vol. I p. 255), οὔτε ἡ τοῦ Müller (Fragm. Gr. Hist. vol. II) θέτοντος τὸν θρόνον τοῦ Ξέρξου εἰς τὸν σημερινὸν Κερατόπυργον τῆς χερσονησοειδοῦς ἐξοχῆς, ἐνθα εὐρίσκεται παλαιὰ πυριτιδαποθήκη, ἥτις δὲν εἶναι ἀρκούντως ὕψηλὴ πρὸς γενικὴν ἐπισκόπισιν, εὐπρόσιτος δὲ εἰς βιάσαν ἀπόβασιν ἐκ μέρους τῶν Ἑλλήνων ἐν ᾗ περιπτώσει ἐνίκων καὶ εὐάλωτον ἐκ θαλάσσης, οὔτε ἡ τοῦ Hauvette (Rapport sur une mission scientifique p. 30) καὶ τοῦ Leake (The demi of Attica vol. II p. IV) θετόντων αὐτὸν μακρὰν τοῦ Ἡρακλείου μεταξὺ Περάματος καὶ Κερατσινίου, ἐνθα σήμερον εὐρίσκεται ἐπάκτιον πυροβολεῖον.

ὁ Leake¹ ισχυρίζεται ὅτι ἀνεῦρεν ἐρείπια ναοῦ καὶ ἄλλα ἅτινα θεωρεῖ ἀνήκοντα εἰς τὸ Ἡράκλειον τὸ τετράκωμον, καὶ τὸν ναὸν τὸν κοινὸν εἰς τοὺς τέσσαρας δήμους τῶν Θυμοιταδῶν, Ξυπετεώνων, Φαληρέων καὶ Πειραιέων. Ἐκεῖ εὕρισκομένου τοῦ θρόνου θὰ ᾔτο δυνατὴ ἡ διαδίδοσις τῶν παραπόνων τῶν Φοινίκων ἐν καιρῷ τῆς μάχης καὶ πρὸς τὴν τροπὴν ἣτις ἔλαβε χώραν πρὸς τὴν Ψυττάλειαν, ὁπότε ἔπρεπεν ἔτι νὰ ᾔ εἰς τὴν κατοχὴν τῶν Περσῶν ἡ ἀκτὴ ὅπως ἀναφερθῶσιν ἐξ αὐτῆς εἰς τὸν Ξέρξην οἱ Φοίνικες. Ἐκεῖ τέλος παραδέχονται τὸν θρόνον τοῦ Ξέρξου καὶ ὁ Grote² καὶ ὁ Cox³ καὶ ὁ Kiepert⁴ ἐνθα ὁ χάρτης τοῦ Βρετ. Ναυαρχείου ἔχει τὴν Xerxes seal⁵, εἰς τὴν αὐτὴν δὲ θέσιν θέτουσι καὶ τὸ Ἡράκλειον καὶ ὁ Leake καὶ ὁ Grote⁶ καὶ ὁ Kiepert⁷. Ἐπειδὴ δὲ οὐδαμοῦ ἀναφέρεται ὅτι ἀπὸ τοῦ Ἡρακλείου διεπορθμεύοντο εἰς τὴν Σαλαμῖνα, εἶναι φυσικὸν νὰ ὑποθέσῃ τις ὅτι ἔκειτο μὲν τὸ Ἡράκλειον εἰς τὰ στενά, οὐχὶ ὅμως καὶ εἰς τὸ στενότατον μέρος ἀκρῶς, ἀλλὰ παρὰ τὸν Ἁγ. Γεώργιον· οὐδ' ἐκεῖθεν ἐγένετο ἡ διαπόρθμευσις ἅτε ἐκτεθειμένου τοῦ πορθμοῦ παρὰ τὸ Ἡράκλειον τοῦτο εἰς τοὺς νοτίους ἀνέμους, οἵτινες ἐγείρουσιν ἐκεῖ σάλον καὶ κυματισμὸν⁸.

6. Ἡ σημερινὴ νησίς τοῦ Ἁγ. Γεωργίου παρὰ τὸν Ναύσταθμον⁹ οὐδαμῶς παρεμβαίνει ἐν τῆς περὶ τῆς ναυμαχίας διηγήσεσιν, οὐδὲ αἱ

¹ The demi of Attica vol. II p. 33.

² Hist. of Greece vol. IV p. 478 note.

³ Hist. of Greece vol. I p. 543 map.

⁴ Topogr. - hist. Atlas von Hellas.

⁵ Admiralty Charts - Salamis Strait, 894.

⁶ Αὐτόθι p. 584 map.

⁷ Ἐ. ἁ.

⁸ Ὁ Goodwin παραδέχεται τὸ Ἡράκλειον ἐσφαλμένως παρὰ τὸ σημερινὸν πέριμα (Papers of Am. School of cl. Studies at Athens vol. I p. 255), ὁ δὲ Leake καὶ ἄλλοι (Topogr. of Athens vol. I p. 401, vol. II p. 273) ἐσφαλμένως τὸ βάθος τοῦ κόλπου τοῦ Κερατσινίου πρὸς τὸν Ἁγ. Γεώργιον καλοῦσι λιμένα τῶν Φωρῶν, διότι λιμὴν τῶν Φωρῶν ᾔτο ἡ σημερινὴ Δραπαιζώνα ἢ κοινῶς Κλεπτολίμανο.

⁹ Ἡ νησίς αὕτη θεωρεῖται ὑπὸ τοῦ Leake ὡς ἡ Ἀρπαθώνη (The demi of Attica vol. II p. 164), ὁ δὲ Lolling θεωρεῖ αὐτὴν ὡς τὴν μεῖζονα, τὴν δὲ παρ' αὐτὴν σκόπελον ὡς τὴν ἐλάσσονα τῶν Φαρμακουσῶν (ἐν Meerenge v. Salamis).

Φαρμακοῦσαι¹ ἢ ἡ Ἀμφιάλη², παρ' ἧς τόσον ἀξιομνημόνευτα γεγονότα ἔλαβον χώραν καὶ αἵτινες ὡς ἐκ τῆς γεωγραφικῆς αὐτῶν θέσεως καὶ κατασκευῆς ὤφειλον νὰ ἔχωσι μεγάλην ὑπὸ στρατηγικὴν ἐποψὶν σημασίαν.

Ἡ Κωλιάς τέλος ἄκρα καὶ ὁ Ζωστήρ φαίνονται ἀκριβῶς ὅπως οὖν ὠρισμένα γεωγραφικὰ σημεῖα. Καὶ ἡ μὲν Κωλιάς ἄκρα εὐρίσκεται παρὰ τὸ σημερινὸν παλαιὸν Φάληρον εἰς τὸ μέρος τὸ ὀνομαζόμενον σήμερον Τρεῖς Πύργοι, ἐνθα εὐρέθησαν καὶ τὰ ἐρείπια τοῦ ναοῦ τῆς Ἀφροδίτης τὰ ἀναφερόμενα ὑπὸ τοῦ Πausανίου³, ἐκεῖ δὲ φέρεται καὶ παρὰ τῷ Kiepert⁴. Παρὰ δὲ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Στράβωνος τοποθετοῦντος αὐτὴν παρὰ τὸ Σούνιον⁵ δύναται τις νὰ παρατηρήσῃ ὅτι παρὰ τὸ Παλαιὸν Φάληρον καὶ σήμερον ἐτι εὐρίσκεται κοκκινόχωμα, ἡ δὲ Κωλιάς ἄκρα ἦτο γνωστὴ διὰ τὴν ἐκεῖθεν ἐξαγωγὴν χόματος πρὸς ἀγγειοποιίαν⁶.

Ζωστήρ⁷ δὲ εἶναι ἡ παρὰ τὰς σημερινὰς νησίδας Φλέβας ἄκρα. Αἱ Σεληνίαι τέλος ἔκειντο εἰς τὸ ἐξωτερικὸν μέρος καὶ εἰς τοὺς πόδας τῆς Κυνοσούρας, ὡς παραδέχονται πάντες. Τοῦτο φαίνεται καὶ ἐκ τῆς σημερινῆς τοῦ μέρους ἐκείνου ὀνομασίας «Σελήνια».

Τῆς Ἐλευσίως καὶ τοῦ Πειραιῶς ἡ θέσις εἶναι τελείως καθωρισμένη⁸.

7. *Περὶ τῆς συγκρούσεως τῶν ἀντιπάλων στόλων.* Οὐ μόνον κατὰ τὸ πλήρωμα οἱ ἐν Σαλαμῖνι ἀντιπαραταχθέντες στόλοι ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸ ὕλικόν αὐτῶν μεγάλως ἀλλήλων διέφερον.

¹ Φαρμακοῦσας ὁ Leake ὀνομάζει τὰς σήμερον γνωστὰς ὑπὸ τὸ ὄνομα Κυράδες νήσους. (Λύτθι). Ἴδε ἐπίσης Σ. Λάμπρου Χοιράδες - Κυράδες ('Εστία τόμ. Β' σελ. 191).

² Τὴν Ἀμφιάλην ὁ Goodwin θέτει παρὰ τὸ σημερινὸν Πέραμα (Pap. of Am. School vol. I p. 256) κακῶς, ὁ δὲ Kiepert (Top. - hist. Atlas von Hellas) πρὸς βορρᾶν ἐτι, εἰς τὴν εἴσοδον τοῦ κόλπου τῆς Ἐλευσίως.

³ Πaus. I, 1, 5.

⁴ Topogr. - histor. Atlas von Hellas.

⁵ Ἡ μαρτυρία αὕτη τοῦ Στράβωνος ἐλέγχεται ἀνακριβῆς, τόσον διότι ὁ Πausanίας ὀρίζει τὴν ἀπόστασιν ἀπὸ Φαλήρου εἰς σταδίους εἴκοσι μόνον, ὅσον διότι καὶ ὁ Στέφανος, ὁ ὁποῖος γενικῶς ἀκολουθεῖ τὸν Στράβωνα, φέρει ἐν τούτοις αὐτὴν παρὰ τὸ Παλαιὸν Φάληρον.

⁶ Πλουτ. Ἡθ. 42.

⁷ Leake, Topogr. of Athens vol. I p. 63, vol. II p. 54.

⁸ Ὁ Κούρτιος φρονεῖ ὅτι ὁ Ἡρόδοτος διὰ τῆς λέξεως Πειραιεὺς ἐννοεῖ ὁλόκληρον τὴν χερσόνησον.

Ὁ ἑλληνικὸς στόλος, ὁ ὁποῖος τὸ πλεῖστον, κατὰ τὰ δύο τρίτη περίπου, συνέκειτο ἐξ ἀθηναϊκῶν τριήρων, ὧν τὴν πειθαρχίαν καὶ τὴν ἐκγύμνασιν θαυμάζει ὁ Grote ¹, ἦτο σχεδὸν ὁμοιογενές, ὁπερ ἀποτελεῖ σπουδαῖον προσόν, ἐνῶ τὸ ὑναντίον ὁ περσικὸς οὐ μόνον κρᾶμα διαφόρων πλοίων ἦτο, ἀλλὰ καὶ ἐξ ἑτερογλώσσων πληρωμάτων ἦτο συγκεκροτημένος, ὧν οἱ Φοίνικες κατὰ πρῶτον λόγον καὶ οἱ Ἴωνες καὶ Αἰγύπτιοι κατόπιν ἔχαιρον τῆς ἀρίστης φήμης. Οὐχ ἦττον ὁμοῦς ἦτο κατὰ πολὺ τοῦ ἑλληνικοῦ ἀνώτερος ὑπὸ ναυπηγικὴν ἐποψίν, ὅτε ναυπηγηθεὶς εἰς τὰ ἄριστα τῆς ἐποχῆς ναυπηγεῖα, καὶ τελειότερον ὠπλισμένος καὶ ἐκ ταχυτέρων πλοίων κατηρτισμένος, ἐνῶ αἱ ἑλληνικαὶ τριήρεις ἦσαν κατασκευῆς ἀτελοῦς, χαμηλότεραι καὶ βαρεῖαι ².

8. Ἐφ' ἐκάστης περσικῆς τριήρους ἐκτὸς τῶν ἐκ διακοσίων ³ ἀνδρῶν τακτικοῦ πληρώματος, ἐπέβαινον προσέτι ἀνὰ τριάκοντα ἐκ τῶν Περσῶν, Μήδων ἢ Σακῶν. Τῶν ἐπιβατῶν ἐν συνόλῳ ὁ ἀριθμὸς πιθανῶς δὲν ἦτο ὠρισμένος, ὡς κατόπιν ἀναφέρει καὶ ὁ αὐτοκράτωρ Λέων ⁴, ἀλλὰ ἐπαικίλλεν ἀναλόγως τῶν ἐχθρικῶν δυνάμεων. Φαίνεται δὲ πιθανὸν ὅτι εἶχον αὐξήσει τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐπιβατῶν οἱ Πέρσαι ἐκ τῶν πεζικῶν δυνάμεων, μέλλοντες εἰς ναυτικὸν ἀγῶνα νὰ περιπλακῶσιν. Οἱ δ' Ἕλληνες εἶχον ἐπὶ τῶν πλοίων των μόνον 18 ἐπιβάτας, ὧν τέσσαρες τοξόται ⁵.

9. Ὅσον δ' ἀφορᾷ εἰς τὸν ἀριθμὸν τῶν πλοίων τῶν δύο στόλων, θέλομεν μετὰ τοῦ Leake ⁶, ἕνεκα τῶν πολλῶν ἀμφιβολιῶν, παραδεχθῆ μέσον τινὰ ἀριθμὸν, ἦτοι διὰ μὲν τοὺς Ἕλληνας πλοῖα 350, διὰ δὲ τοὺς Πέρσας 1000, ἐξ ὧν δέον νὰ ἀφαιρεθῶσιν αἱ 200 ἀποσταλεῖσαι πρὸς τὸν μεγαρικὸν πορθμὸν (§ 22), καίτοι ὁ ναύαρχος Jurien de la Gravière ⁷ ἰσχυρίζεται ὅτι δὲν ἔλαβον μέρος κατὰ τὴν μάχην πλείονες τῶν

¹ E. ἄ. vol. IV p. 229.

² Ἡρόδ. VIII 60^a. Αἱ τριήρεις ἀκόμη κατὰ τὴν ἐν Σαλαμῖνι ναυμαχίαν δὲν εἶχον ἐφοδιασθῆ διὰ καταστρώματος ἀπὸ πύργου μέχρι πρύμνης διήκοντος, ἀλλὰ μόνον διὰ προστέγου χάριν τῶν ἐπιβατῶν.

³ Ἡρόδ. VI 184.

⁴ Leon. Imper. Tactica XIX 12.

⁵ Πλουτ. Θεμ. 14. Ὁ Thirlwall (History of Greece vol II p. 397) καὶ ὁ Leake (ἔ. ἄ. vol. II p. 262) εὐρίσκουσι τὸν ἀριθμὸν τοῦτον ὑπερβαλλόντως μικρόν, ἀφοῦ οἱ Χῖοι εἶχον ἄλλοτε 40 ἐπιβάτας (Ἡρόδοτος VI 15).

⁶ E. ἄ. vol. II, p. 250.

⁷ La marine des anciens, vol. I. p. 57.

600 τριήρων¹. Ἐπὶ τῇ βάσει ἤδη τῶν ἀριθμῶν τούτων εὐρίσκομεν ὡς ἐπιβαίνοντας τοῦ μὲν περσικοῦ στόλου 230,000 ἄνδρας, τοῦ δὲ ἑλληνικοῦ περὶ τὰς 76,300 ἀνδρῶν, θεωρουμένων 218 ἐπιβαίνόντων ἐκάστης ἑλληνικῆς τριήρους καὶ 230 ἐφ' ἐκάστης περσικῆς.

10. Ὑποτιθεμένου ἤδη ὅτι ὁ ἑλληνικὸς καὶ ὁ περσικὸς στόλος συνεκρούσθησαν παρατεταγμένοι εἰς ἀπλὴν γραμμὴν μετώπου, εἶναι φανερόν ὅτι, ἂν ὑποθέσωμεν ὅτι ἐκάστη τριήρης ἀπῆτει χῶρον πρὸς ἐλιγμὸν 7^μ,10 καὶ κατὰ τὸ ἥμισυ ἀφίστατο ἢ μία τῆς ἄλλης, τότε ἐκάστη τριήρης θὰ ἐχρειάζετο πρὸς μάχην χῶρον πλάτους 10,5 μέτρων τοῦλάχιστον², καὶ ἡ ἑλληνικὴ παράταξις ἐν γραμμῇ μετώπου, οὕτως ὥστε αἱ τριήρεις νὰ ἀφίστανται ἀλλήλων «ὅσον μὲν ἀπ' ἀλλήλων τὸν ἀγῶνα κωλύεσθαι μήτε συμφύρεσθαι πρὸς ἑαυτάς»³, θ' ἀπῆτει διάστημα 3700

¹ Τὰς ἑλλ. τριήρεις ὁ μὲν Αἰσχύλος ὑπολογίζει εἰς 310, ἐνῶ ὁ Κτησίας εἰς 700 κατὰ σφάλμα τοῦ κειμένου κατὰ τὸν Thirlwall (Hist. of Gr. II 397), ὁ δὲ Ἡρόδ. εἰς 380, ὧν 180 Ἀθηναῖκαί, καὶ ὁ Κορνήλιος Νέπωρ τέλος εἰς 200. Πρὸς τὸν Ἡρόδοτον συμφωνεῖ καὶ ὁ Hauvette (Hérod. historien des guer. médiques 1894, p. 391). Ὁ Grote (ἔ. ἄ. vol. IV p. 470) παραδέχεται 366 τριήρεις, ὁ δὲ Beloch διὰ μὲν τοὺς Ἀθηναίους παραδέχεται τὸν ὑπὸ τοῦ Κτησίου διδόμενον ἀριθμὸν τῶν 110 τριήρων (Περσ. 26) καὶ 200 διὰ τοὺς συμμάχους, ἀνάγων οὕτω τὸ ὅλον εἰς 310, ἥτοι τὸν ἀριθμὸν τοῦ Αἰσχύλου (Περσ. 339). Τὰς δὲ περσικὰς ὁ μὲν Αἰσχύλος ὑπολογίζει εἰς 1207 ὡς ἐπίσης καὶ ὁ Ἡρόδοτος, μεθ' ὧν συμφωνεῖ περίπου καὶ ὁ Ἰσοκράτης καὶ ὁ Κορνήλιος Νέπωρ ἀνάγων εἰς 1200, ἐνῶ ὁ Κτησίας παραδέχεται ὑπὲρ τὰς χιλιάς.

² Φαίνεται ὅπως ἀπίθανον αἱ κῶπαι τῶν τριήρων νὰ εἶχον μῆκος μεῖζον τῶν 5 μέτρων, ὅσον αἱ μέγιστα τῶν σημερινῶν ἀκάτων, καίτοι ὁ ναύαρχος Fincati (Ἀρχαία ναυμαχία) παραδέχεται μῆκος καὶ 32 ἀκόμη ποδῶν, ὅπερ θὰ καθίστα ἀδύνατον τὴν κωπηλασίαν, ὡς παρατηρεῖ ὁ ναύαρχος Jurien de la Gravière. Ἐὰν δ' ὑποτεθῇ ὅτι αἱ κῶπαι αὗται δὲν ἐπληττον τὸ ὕδωρ ὑπὸ μεῖζονα τῶν 45⁰ γωνίαν ὡς θὰ ἦτο ἀδύνατον ἐν τῇ πράξει, τότε δυνάμεθα νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἐκάστη τριήρης θὰ ἀπῆτει χῶρον, ὑποτεθειμένων ἐφαπτομένων τῶν λαβῶν τῶν κωπῶν τῆς αὐτῆς τριήρους ἐγκαρσίως, $2 \times 5^{\mu} \times \text{ἡμ. } 45^0 = 7^{\mu},10$. Ὡστε ἡ ἀπόστασις μεταξὺ τῶν διαμήκων ἐπιπέδων τῶν ἐπαλλήλων τριήρων θὰ ἦτο τοῦλάχιστον $7^{\mu},10 + 3^{\mu},55 = 10^{\mu},65$. Ὁ Hauvette παραδέχεται κατὰ συμπερασμὸν 10 μέτρα ὁμοίως (ἔ. ἄ. p. 419), ὁ δὲ Duncker (Gesch. des Alterth. VII σελ. 284 σημ.) ἔτι μεῖζονα, 50 μέτρων, ἐνῶ ὁ Busolt (Griech. Gesch. II 704) παραδέχεται 12 μέτρα.

³ Χειρόγραφον Ναυτικῆς Τακτικῆς τῆς Ἀμβροσιανῆς βιβλιοθήκης, ἔκδοσις K. Ράδου σελ. 63.

έως 3800 μέτρων, ή δέ περσική όμοίως περίπου είς τριπλήν τάξιν μετώπου.

Τò βάθος τέλος τῶν τριήρων θεωρεΐται άρκούντως μικρόν, ούτως ώστε εύκόλως νά δύνανται νά προσγειῶνται, ή δέ ταχύτης των ποικίλλουσα άπό 4 μιλλίων (ταχύτης πορείας) μέχρι 9 (μεγίστη ταχύτης) καί πέρα ¹.

11. *Περί τής χρονολογίας τής Ναυμαχίας.*—Κατάσσεις τοῦ οὐρανοῦ τήν προτεροίαν. Εΐναι γνωστόν ὅτι οἱ Πέρσαι «έπισχόντες ὀλίγας ήμέρας μετὰ τήν ναυμαχίαν ²» άπεχώρησαν είς Βοιωτίαν. ή δέ άναχώρησις των αὕτη κατὰ Wecklein ³ συνέπεσε πρὸς τήν συμβᾶσαν έκλειψιν τοῦ ήλίου ⁴ ἐν Ἰσθμῷ, λαβοῦσαν χώραν τῇ 2^ῃ Ὀκτωβρίου ⁵. Αἱ δέ «ὀλίγαι ήμέραι» τοῦ Ἡροδότου, λαμβανομένου ὑπ' ὄψιν ὅτι ἐχρειάσθη χρόνος τις ὅπως φθάσῃ τὸ μήνυμα είς Ἰσθμόν, δέον νά ληφθῶσιν άναμφιβόλως πλειότεραι τῶν ἐξ, ὅσαι δηλαδή θά ἐχρειάζοντο ὅπως ὁ στόλος καί ὁ στρατός συνέλθῃ ἐκ τής ήττης, άποφασίσῃ ὁ Ξέρξης περί έξακολουθήσεως τοῦ άγῶνος ή ἐγκαταλείψεως αὐτοῦ, άποπειραθῇ τήν ζευξίν τής Σαλαμίνος μετὰ τής Ἀττικῆς, άπαιτοῦσαν μακράν ὁπωσοῦν καί ἐν τῇ άποπειρᾷ ἔτι ἐργασίαν ⁶, μηνυθῇ ή ήττα είς Σοῦσα, περατωθῇ ή άναχώρησις τοῦ στρατοῦ μετὰ τῶν ἐφοδίων καί λάθῃσι χώραν ὅσα άφηγεΐται ὁ Ἡρόδοτος ⁷. Ἡ ναυμαχία έπομένως δέον νά τεθῇ, νομίζομεν, μεταξὺ τής 22^{ας} καί 23^{ης}

¹ Ν. Πετρῇ «Ἡ άρχαία ναυμαχία» σελ. 51. Τò έκτόπισμα τῶν τριήρων, αἵτινες ήσαν περίπου αἱ αὐταί άπό τής έποχῆς τής ἐν Σαλαμῖνι μέχρι τής ἐν Ναυπάκτῳ ναυμαχίας, υπολογίζουσιν είς 150 τόνους.

² Ἡρόδ. VIII 113.

³ Αἰσχύλου Δράματα σωζόμενα I σελ. 173.

⁴ «Θυομένῳ οἱ (τ. έ. τῷ Κλεομβρότῳ) ἐπὶ τῷ Πέρσῃ, ὁ ήλιος άμαυρώθη ἐν τῷ αὐρανῷ» (Ἡρόδ. IX 10).

⁵ Ἡ άστρονομία, ὡς γνωστόν, παρέχει τὰ μέσα τοῦ προσδιορισμοῦ τοῦ χρόνου καί τῶν διαφορῶν σχετικῶν τῶν ήλιακῶν έκλείψεων. τὸν δ' υπολογισμόν τοῦτον ήθέλομεν καταγορίσει ἐνταῦθα, ἂν τοῦτο μὲν δὲν ἐφειδόμεθα τοῦ χώρου, τοῦτο δὲ δὲν εἶχεν έκτελέσει χάριν τοῦ Busolt τὸν υπολογισμόν τοῦτον ὁ καθηγητῆς Lamp (βλ. Busolt, Griech. Geschichte 1895 II 702 καί 703 σημ.). Δύναται λοιπὸν νά βεβαιωθῇ ὅτι ή έκλειψις τοῦ ήλίου ἔλαβε χώραν τήν 2^{ην} Ὀκτωβρίου 480 π. Χ.· ἔνα δὲ συμβῇ έκλειψις ήλίου, δέον νά εἶναι νέα σελήνη.

⁶ Ὁ Hauvette δείκνυσι τελείως ὅτι ή άπόπειρα αὕτη ἐγένετο μετὰ τήν ναυμαχίαν (Hérodote historien des guerres médiques 1894 p. 425).

⁷ VIII 97 καί έπ.

Σεπτεμβρίου¹ καὶ οὐχὶ ὡς θέτει αὐτὴν ὁ Busolt τῇ 27ῃ ἢ 28ῃ Σεπτεμβρίου, διότι δὲν ἐπὶ ἡμέραις τέσσαρες περίπου ἡμέραι μέχρι τῆς 2^{ας} Ὀκτωβρίου ὅπως λάβωσι χώραν ὅσα ἀναφέρει ὁ Ἡρόδοτος.

Ἐπειδὴ δὲ ὁ Ἡρόδοτος² ἀναφέρει ὅτι τῇ προτεραίᾳ τῆς ναυμαχίας ἐθεάθη ἡ πομπὴ τοῦ Ἰάκχου ἣτις ἐκίνησεν ἐξ Ἀθηνῶν τῇ 19ῃ Βοηδρομιῶνος³, συμπιπτούσῃ κατ' αὐτὸν τοῦτον τὸν Busolt τῇ 21 Σεπτεμβρίου, ἔπεται ὅτι ἡ ναυμαχία ἔλαβε χώραν τῇ 22^ᾳ Σεπτεμβρίου.

Ἀλλὰ τῇ μὲν 21ῃ Σεπτεμβρίου ἡ σελήνη ἀνέτειλε τῇ 7^ῳ 15^λ. Ὡστε τὴν προτεραίαν τῆς ναυμαχίας ἡ σελήνη διατρέχουσα τὰς τελευταίας ἡμέρας τοῦ τρίτου αὐτῆς τετάρτου, διέχεεν ἀνὰ τὰ γαληνιῶντα ἔτι στενὰ τῆς Σαλαμῖνος εὐρεγγές σεληνόφως, τὸ ὅποιον δὲν ἦτο δυνατόν νὰ εἶχε σκιάσει συννέφεια διότι τῶν βορείων ἀνέμων, οἵτινες ἀναμφιβόλως ἔπνεον κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς ναυμαχίας (§ 33), εἰς τὰ ἡμέτερα παράλια συνήθως προηγοῦνται αἰθρία, ὡς ἄλλως τε καὶ εἰς δημῶδες ναυτικὸν γινωμικὸν διατυποῦται. Ἀλλως τε καὶ ὁ Πλούταρχος⁴ ἀναφέρει ὅτι τοῖς ἐν Σαλαμῖνι νικῶσιν «ἐπέλαμψεν ἡ θεὸς πανσέληνος», καὶ τὴν ναυμαχίαν θεωρεῖ γενομένην «περὶ τὰς εἰκάδας⁵».

Ἢ δὲ ἔκφρασις «... κνέφας δὲ τέμενος αἰθέρος λάβη» τοῦ Λίσιχλου⁶ εἶναι ὅλως ποιητικὴ, δι' ἧς ζητεῖ νὰ περιβάλῃ τὰς κινήσεις καὶ τὰ σχέδια τοῦ Ξέρξου διὰ τοῦ μυστηριώδους πέπλου τῆς νυκτός.

¹ Ὁ Busolt ἐπιθυμῶν νὰ εὐνοηθῇ ἡ ὑπόθεσις τοῦ νυκτερινοῦ εἰσπλου, παραδέχεται ὡς δεδομένον εἰσπλουν γενόμενον ὑπὸ τὸ σκότος καὶ ὡς ἀπ' ἀφετηρίας θεωρῶν τὴν ναυμαχίαν γενομένην τόσας ἡμέρας μόνον πρὸ τῆς ἐκλείψεως τοῦ ἡλίου, ὅσαι χρειάζονται ἵνα μὴ ἔχῃ κατὰ τὰς μέσας νύκτας ἀνατελεῖ ἡ σελήνη, θέτει τὴν ναυμαχίαν γενομένην, κακῶς καθ' ἡμᾶς, τὴν 27 ἢ 28 Σεπτεμβρίου. Ἀλλως τε τῇ 28ῃ ἡ σελήνη ἀνέτειλε τῇ 1^ῳ 53^λ, αἱ δὲ ἀπὸ τοῦ μεσονυχτίου μέχρι τῆς ἀνατολῆς δύο περίπου ὥραι δὲν φαίνονται ἡμῖν ἐπαρκεῖσαι πρὸς ἐκτέλεσιν πασῶν τῶν κινήσεων τοῦ περσικοῦ στόλου. Ὁ Du Sein αὐθαιρέτως θέτει τὴν μάχην εἰς τὴν 20^{ην} Ὀκτωβρίου (Hist. de la marine de tous les peuples I p. 111)

² VIII 65.

³ Griech. Gesch. II 704.

⁴ Πότερον Ἀθηναῖοι κτλ. 7. Τὴν ἡμέραν τῆς μάχης ἀνάγει οὗτος τῇ 16 Μουνιχιῶνος, ὅπερ ὁ Goodwin (Pap. of the Am. School at Athens vol. I p. 243) ἐλέγχει ἀνακριθῆς, γνωστοῦ ὄντος ὅτι τὸ ἀθηναϊκὸν ἡμερολόγιον σχεδὸν ἐξ ὁλοκλήρου ἐβασίζετο ἐπὶ τῶν φάσεων τῆς σελήνης καὶ ἐπομένως τῇ 13 καὶ οὐχὶ τῇ 16 ἔδει νὰ ᾖ πανσέληνος.

⁵ Κάμ. 19. — ⁶ Πέρσ. 369.

A'

ΤΑ ΠΡΟ ΤΗΣ ΝΑΥΜΑΧΙΑΣ

1

Οἱ ἀντίπαλοι τὴν προτεραίαν. — Ἡ ὑπόθεσις τοῦ νυκτερινοῦ εἵσπλου ἐν τοῖς στενοῖς πρὸς ἀποκλεισμόν τῶν Ἑλλήνων.

12. Μετὰ τὰς ἐν Ἀρτεμισίῳ συγκρούσεις, τῇ προτροπῇ τῶν Ἀθηναίων καὶ ὁ λοιπὸς τῶν Ἑλλήνων στόλος εἰς Σαλαμῖνα συνηθροίσθη. Ἐπειδὴ δὲ οἱ Ἀθηναῖοι μετὰ τοὺς συμμάχους ἐκεῖ ἐπλευσαν, ἀσχοληθέντες εἰς τὴν μεταφορὰν τῶν γυναικοπαίδων ἀπ' Ἀθηνῶν, πιθανὸν λίαν, φρονοῦμεν, νὰ εὗρον τὸν χῶρον πρὸς ἀγκυροβολίαν παρὰ τὴν πόλιν τῆς Σαλαμῖνος κατειλημμένον ὑπὸ τῶν συμμάχων· οὕτω δὲν ἀπέμεινε δι' αὐτοὺς εἰμὴ τὸ παρὰ τὴν νησιῖδα τοῦ Ἀγ. Γεωργίου πρὸς τὴν Λέρον ἀγκυροβόλιον, τῆς πρὸς τὴν Κυνόσουραν ἀκτῆς μὴ παρεχούσης ἔνεκα τοῦ βάθους ταχεῖαν, ὡς ἦν ἀνάγκη, ἄπαρσιν καὶ καλὸν δι' ὀλίγου ἐκτάματος ἀγκυροβόλιον¹, ἀπομακρυνομένου δὲ τῆς πόλεως τῆς Σαλαμῖνος ἔνθα εἶχον τὰς οἰκογενεῖας τῶν οἱ Ἀθηναῖοι πρὸς τὴν Ψυττάλειαν, ὅθεν προσεδόκατο ὁ ἐχθρὸς. Οἱ Λακεδαιμόνιοι ἀφ' ἑτέρου, καθ' ἣν ἐκ τῶν ξηρὰν παρατάξεων εἶχον συνήθειαν, πιθανὸν νὰ κατέσχον τὸ δεξιὸν τῆς ὅλης παρατάξεως ἐξωτέρω τῶν λοιπῶν πρὸς τὴν Κυνόσουραν ἀγκυροβολήσαντες.

Οὕτως ὁ ἑλληνικὸς στόλος εὗρέθη ἡγκυροβολημένος εἰς 2 1/2 ἕως 5 ὀργυιῶν βάθος, ὅπερ παρέσχε ταχεῖαν ἄπαρσιν καὶ ἀσφαλῆ ὁρμίσιν.

Οἱ Πέρσαι ἀφ' ἑτέρου ἐκ Φαλήρου καὶ τῶν παρ' αὐτὸ ἀκτῶν, ἔνθα ἦσαν ἡγκυροβολημένοι, ἀπῆραν μετὰ τὸ πολεμικὸν συμβούλιον καὶ πρὸς τὴν νῆσον Σαλαμῖνα, ὅπως διευκολύνωσι τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ στόλου τῶν οὐχὶ πρὸς ἀποκλεισμόν ἀλλὰ πρὸς μάχην, ἣν ἐμελέτων διὰ τὴν ἐπαύριον, ἅτε τῶν κινήσεων τούτων καταναλίσκουσῶν ἀρκετὸν χρόνον καὶ μὴ ἐπαρκούσης ἐπομένως τῆς ἡμέρας.

13. Τοιαῦται ὑπῆρξαν καθ' ἡμᾶς αἱ θέσεις τῶν δύο ἀντιπάλων στό-

¹ Admiralty Charts—Salamis Strait—894.

λων τὴν προτεραίαν, μέχρις οὗ ἢ ἐκ μέρους τοῦ Θεμιστοκλέους ἀποστολὴ τοῦ παιδαγωγοῦ τοῦ Σικκίνου πρὸς τὸν Ξέρξην¹ μετέβαλε τὴν διάταξιν τοῦ περσικοῦ στόλου εἰς διάταξιν πρὸς ἀποκλεισμόν. Ὁ Ἡρόδοτος ἤδη² παρέχει πληροφορίας περὶ τῶν μέτρων ἅτινα πρὸς ἀποκλεισμόν πλέον τῶν Ἑλλήνων ἐν Σαλαμῖνι ἔλαβον οἱ Πέρσαι, διακρίνων χρονολογικῶς δύο περιόδους. Κατὰ τὴν πρώτην, πρὸ τοῦ μεσονυκτίου, ἦν διαστέλλει διὰ τοῦ «τοῦτο μὲν» οἱ Πέρσαι κατέλαβον τὴν νησίδα Ψυττάλειαν, κατὰ δὲ τὴν δευτέραν, ἦν διαστέλλει διὰ τοῦ «τοῦτο δέ», «ἐπειδὴ ἐγένοντο μέσαι νύκτες, ἀνῆγον μὲν τὸ ἀπ' ἐσπέρας κέρως κυκλούμενοι πρὸς τὴν Σαλαμῖνα, ἀνῆγον δὲ οἱ ἀμφὶ τὴν Κέον τε καὶ τὴν Κυνόσουραν τεταγμένοι, κατεῖχόν τε μέχρι Μουνυχίας πάντα τὸν πορθμὸν τῇσι ναυσί».

14. Ἡ κατάληψις τῆς Ψυτταλείας, γεγονὸς βεβαιωμένον, σκοπὸν εἶχεν ἄρ' ἐνὸς μὲν τὴν διευκόλυνσιν τοῦ εἰσπλου τοῦ περσικοῦ στόλου, ἄφ' ἑτέρου δὲ τὴν παροχὴν μὲν βοηθείας εἰς τοὺς ἑαυτῶν, αἰχμαλώτισιν δὲ τῶν προσφευγόντων Ἑλλήνων³ κατὰ τὴν μελετωμένην ναυμαχίαν, ἣν ὑπέθετον παρὰ τὴν νησίδα ταύτην συναφθισμένην. «Ἐν γὰρ δὴ πόρῳ τῆς ναυμαχίας τῆς μελλούσης ἐσεσθαι ἐκέετο ἡ νῆσος⁴», «ὁ δὲ πλείστος ὠθισμὸς καὶ τῆς μάχης τὸ καρτερώτερον ἔοικε περὶ τὸν τόπον ἐκείνον γενέσθαι⁵». Ἡ κατάληψις τῆς νησίδος ταύτης ἐνδεικνύει ὅτι οἱ Πέρσαι ὑπώπτευον ὅτι ἤθελε παρακωλυθῇ εἰς αὐτοὺς ὁ εἰσπλος καὶ ὅτι πρὸς ἐπίτευξιν αὐτοῦ ἐκεῖ πιθανὸν νὰ συνεκρούοντο πρὸς τοὺς Ἕλληνας.

15. Ἡ δευτέρα ὁμῶς ἀποκλειστικὴ κίνησις ἦν ὁ Ἡρόδοτος κατὰ τὸ μεσονύκτιον θεωρεῖ ἀρξαμένην ἡρμηνεύθη διαφόρως. Οἱ μὲν προεξάρχοντος τοῦ Grote⁶ παραδέχονται ὅτι τὸ περίφημον τοῦτο ἐδάφιον νοεῖ

¹ Ἡρόδ. IX 26, 27.

² Ἡρόδ. VIII 76.

³ Αἰσχ. Πέρσ. 450, Ἡρόδ. VIII 76 κλπ.

⁴ Ἡρόδ. VIII 76.

⁵ Πλουτ. Ἀριστ. 9.

⁶ Grote (Hist. of Greece IV p. 475). Ὁμοίως νυχτερινὸν εἰσπλουν παραδέχονται ὁ Cox (Hist. of Greece vol. I p. 534), οἱ ἡμέτεροι Παπαρηγόπουλος (Ἰστ. Ἑλλ. Ἔθνους Α' 435), Λάμπρος (Ἰστ. Ἑλλ. Α' 431), Ράδος (Ναυτ. ἱστορία λιθογρ. Σχολ. Δοκίμων 106), ὁ Leake (The demi of Attica vol. II p. 260), ὁ Busolt (Griech. Gesch. II 700), ὁ Bauer (Jahrb. des Oesterreich. Arch. Inst. 1901).

πρὸς ἀποκλεισμόν τῶν Ἑλλήνων εἰσπλουν τοῦ περσικοῦ στόλου ἐν καιρῷ νυκτὸς καὶ παράταξιν αὐτοῦ κατὰ μῆκος τῶν ἰσθμικῶν ἀκτῶν ἐν γραμμῇ μετώπου ἀποβλέποντος πρὸς νότον, ἀπὸ τῆς Πειραικῆς χερσονήσου μέχρι τῆς σημερινῆς Λέρου ἢ τοῦλάχιστον μέχρι τοῦ Ναυστάθμου. Τούναντίον τὸν τοιοῦτον εἰσπλουν ἄλλοι ἀντικρούουσιν καὶ παραδέχονται¹ τὸν περσικὸν στόλον ἐν καιρῷ ἡμέρας τὴν πρωίαν εἰσπλεύσαντα, κατὰ τὴν νύκτα δὲ μόνον ἐξωτερικῶς ἀποκλείσαντα τὴν ἐξοδὸν ταῖς Ἑλλησι.

16. Εἰς ἡμᾶς ἡ ὑπόθεσις τοῦ νυκτερινοῦ εἰσπλου φαίνεται οὐ μόνον ἀτυχής, ἀλλὰ καὶ ἄνευ ἀνάγκης ἐξεζητημένη. Καὶ εἶναι ὁ νυκτερινὸς εἰσπλους πράγματι ἀδύνατος, ἀφοῦ ὁ Θεμιστοκλῆς μέχρι τῆς ἐλεύσεως τοῦ Ἀριστείδου, ἣν ἐπηκολούθησεν ἡ ἄμεσος τῶν Ἑλλήνων κινητοποίησις, οὐδὲν περὶ τῶν κινήσεων τῶν Περσῶν ἐγνώριζε· διότι ὁ Ἡρόδοτος φέρει² αὐτὸν λέγοντα «τὰ γὰρ ἐγὼ ἐδεόμην γενέσθαι αὐτὸς αὐτόπτης γενόμενος ἡκεις», ὁ δὲ Πλούταρχος³ λέγει «οὐδενὸς προειδότος τὴν κύκλωσιν. . .»

Ὁ Θεμιστοκλῆς λοιπὸν μέχρι τῆς πρωίας οὐδὲν ἐγνώριζε περὶ τῶν κινήσεων τοῦ ἐχθροῦ, ἡ δὲ «κύκλωσις» ἣν ὁ Θεμιστοκλῆς «ἐδέετο γενέσθαι» ἦσαν κινήσεις διαφυγοῦσαι τελείως τὴν ἀντίληψιν τῶν Ἑλλήνων. Ὁ εἰσπλους ὅμως ὑπερεξακοσίων πλοίων εὐμεγέθων καὶ ὑψηλῶν καὶ ἡ ἀντιπαρέλασις αὐτῶν ἐξ ἐλαχίστης ἀποστάσεως ἕνεκα τῶν στενῶν ἀπὸ τῶν ἐλληνικῶν πλωρῶν δὲν φαίνεται ἡμῖν δυναμένη νὰ διαλάβῃ τὴν ἀντίληψιν τῶν κατεχόντων ὁλόκληρον τὴν Σαλαμίνα καὶ τὴν Κυνόσουραν Ἑλλήνων, οἵτινες ἤσθάνοντο τὰ ὥτ' αὐτῶν πληρούμενα οὐ μόνον ἀπὸ τὸ προσίμιον τῆς μάχης ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸν θόρυβον τῆς καταστρεφομένης πρὸ αὐτῶν πατρίδος. Οἱ Ἕλληνες ἄλλως τε, παρατηροῦμεν, προτεπάθουν πάντοτε νὰ ᾤσιν ἐν γνώσει πασῶν τῶν κινήσεων τοῦ ἐχθροῦ, τοῦτο δὲ φαίνεται τόσον ἐκ τῶν συχνῶν ἀγγελιῶν, αἵτινες πρὸ τῆς μάχης φέρονται παρὰ τῷ Ἡροδότῳ, ὅσον ἐξ ἀναλογίας πρὸς τὰς ἐπιχειρήσεις ἐν Ἀρτεμισίῳ, αἵτινες βεβαίως ὑπὸ τῶν αὐτῶν ἀρχῶν τακτικῆς διείποντο (§ 42),

¹ Goodwin (Papers of the Am. School of class. Stud. at Athens vol. I p. 241), Thirlwall (Hist. of Greece vol. II p. 306), Curtius (Griech. Gesch. μετάφρ. Λάμπρου τόμ. II σελ. 392), Jurien de la Gravière (La marine des anciens), Grundy (Journ. of Hell. Studies, 1897 XVII p. 223).

² Ἡρόδ. VIII 80. Ἡ παρατήρησις αὕτη ὀφειλομένη εἰς τὸν Goodwin (ἑ. ἀ.) εἶναι ὀρθοτάτη.

³ Πλούτ. Ἀριστ. 8.

καὶ ἐνθα πρὸς ἀνίχνευσιν τῶν ἐχθρῶν εἶχον ἀποσπασθῆ τρία πλοῖα ἀνιχνευτικὰ συμπλακέντα μετὰ ὁμοίας φύσεως πλοίων τοῦ ἐχθροῦ¹, ἐνθα διὰ τῶν ἡμεροσκοπῶν παρηκολούθουν τὰς κινήσεις πάσας αὐτῶν² διὰ πυρσῶν ἐκ Σκιάθου διαπυνθανόμενοι περὶ αὐτῶν, καὶ τέλος ὁπόθεν ἀποσυρόμενοι πρὸς τὸν Εὐρίπον ἐπὶ τῶν ὁρέων τῆς Εὐβοίας ἀφῆκαν ἡμεροσκοποῦς καὶ ἀπέστειλαν νῆας προκατοφρομένας, ἵνα τηρῶσιν αὐτοὺς ἐνημέρους τῶν κινήσεων τοῦ ἐχθροῦ, ὁ ὁποῖος πάλιν ὁμοίας προσπαθείας φαίνεται καταβάλλων. Ὡστε ἡ ἀνίχνευσις καὶ ἀναγνώρισις τοῦ ἐχθροῦ ἀπετέλει, ὡς καὶ σήμερον ἐτι, μίαν τῶν ἀρχῶν τῆς ναυτικῆς τακτικῆς. Ἡ ἐπιχείρησις λοιπὸν αὕτη, ἣν δικαίως θὰ ἐζήλουν ὁ Farragut καὶ ὁ Foote, καὶ ἥτις πρὸς τοῖς ἄλλοις ἦτο, γινομένη μέσῳ ῥηχίας καὶ σκοπέλου³, λίαν δυσχερής, ὅσον καὶ ἂν ἡγοῦντο τῆς φάλαγγος οἱ ἐμπειρότατοι Φοίνικες, φαίνεται εἰς ἡμᾶς ἀδύνατος, τόσῳ μᾶλλον, ὅσῳ ἡ κίνησις ἐκείνη ὥφειλε κατ' ἀνάγκην νὰ γείνη πρὸ τῶν Ἑλλήνων ὑπὸ τὸ σεληνόφως, ὡς ἐδείξαμεν ἐν § 11.

17. Ἐπὶ πλέον οὐδὲ ἐπωφελὴς διὰ τοὺς Πέρσας ἦτο ὁ νυκτερινὸς εἰσπλους, ὑποθέτομεν δὲ ὅτι δὲν πρέπει νὰ ἐκληρωθῶσιν οἱ Ἕλληνες κάλλιον ἀποκεκλεισμένοι διὰ τοῦ εἰσπλου τῶν Περσῶν ἢ διὰ τοῦ ἀποκλεισμοῦ τῶν ἐξωτερικῶν πόρων. Διότι καθ' ὃν τρόπον οἱ Πέρσαι νύκτωρ εἰσέπλευσαν χωρὶς νὰ γίνωσιν αἰσθητοί, ὡς παραδέχονται, καὶ παρετάχθησαν διὰ τὴν μάχην τῆς ἐπομένης, καθ' ὅμοιον τρόπον καὶ οἱ Ἕλληνες ἠδύναντο νὰ δραπετεύσωσι διὰ τοῦ στενοῦ Κυνοσούρας Ψυτταλείας ἢ καὶ τοῦ Μεγαρικοῦ, χωρὶς ὁμοίως νὰ ἐννοηθῶσιν ὑπὸ τῶν Περσῶν, καταναυμαχοῦντες ἐν ἀνάγκῃ αὐτοὶ ἐν σώματι τὰ ὀλίγα πλοῖα τῶν Περσῶν ἅτινα θὰ εὕρισκον πρὸς τὸ μέρος τῆς διασπάσεως τοῦ ἀποκλεισμοῦ, ἐπειδὴ οἱ Πέρσαι ἐπὶ τόσῳ μεγάλῃς ἐκτάσεως θὰ ἦσαν διεσπαρμένοι.

[Ἐπεταῖ συνέχεια].

ΠΕΡΙΚΛΗΣ Δ. ΡΕΔΙΑΔΗΣ

¹ Ἡροδ. VII 181.

² Ἡροδ. VII 182, 192.

³ Admiralty Charts—Salamis Strait—894.